

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Eesti keele osakond

Mihkel Tõnnov

**Germaani laenud läänemeresoome keeltes
ning diftongide ja pikkade monoftongide
säilimine neis**

Bakalaureusetöö

Juhendaja emeriitprofessor Tiit-Rein Viitso

Tartu 2012

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Eesti keele ajalooline taust	4
1.1. Läänemeresoome keelte (murrete) liigitused	4
1.2. Läänemeresoome algkeele lahknemise aeg	8
1.3. Läänemeresoome laensõnakihid	8
2. Germaani laenud	10
2.1. Laenukontaktide aeg ja koht	11
2.2. Germaani algkodu	12
2.3. Germaani algkeele lahknemine	13
2.3.1. Põhjarühm	13
2.3.2. Läänerühm	13
2.3.3. Idarühm	13
2.4. Häälikuasendused laenamisel	14
2.4.1. Germaani vokaalid	14
2.4.2. Laenude kohanemine läänemeresoome vokaalisüsteemiga	15
2.4.3. Germaani konsonandid	16
2.4.4. Laenude kohanemine läänemeresoome konsonandisüsteemiga	17
2.4.5. Astmevaheldus	17
2.4.6. Laensõnu mõjutanud häälikumuutused	18
3. Germaani diftongide ja pikkade monoftongide säilimine	19
3.1. Laenukihi mõju? Alggermaani vs. muinaspõhja	20
3.2. Vokaalimuutused	21
3.3. Järgneva konsonandi mõju?	22
3.4. Hilisemad muutused	23
3.5. Järeldused	23
Kokkuvõte	24
Keelelühendid	25
Allikad	26
Germanic loanwords in Finnic and the preservation of diphthongs and long monophthongs in them. Summary	28
Lisa. Sõnaloend	30

Sissejuhatus

Käesoleva töö teemavalikut ajendas ühelt poolt autori üldine huvi sõnade päritolu ja kujunemise vastu ning teisalt isiklik sümpaatia põhjagermaani keelte vastu.

Töö teoreetiline osa põhineb 2003. aastal ilmunud ingliskeelses kogumikus „*Estonian language*” Tiit-Rein Viitso kirjutatud peatüki „*Rise and development of the Estonian language*” jaotistel „2. *The linguistic background of the Estonian language*” ja „2.1. *Existing classifications of Finnic*”, Arvo Laanesti 1975. aasta raamatu „Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse” peatükkidel „1.2. Läänemeresoomlaste etnilisest ajaloost” ja „5.2. Laensõnad” ning A.D. Kylstra, Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra ja Osmo Nikkilä koostatud kolmeköitelise sõnaraamatu „*Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*” sissejuhataval osal. Küsitavuste lahendamiseks või kommenteerimiseks on kasutatud ka mitmesuguseid muid allikaid, peamiselt Skandinaavia sõnastikke.

Töö algab ülevaatega eesti keele ajaloolisest taustast, seejärel antakse ülevaade 20. sajandil eri uurijate esitatud läänemeresoome murdeliigendustest ning vaadatakse lühidalt läänemeresoome keelte ühiseid laensõnakihte. Olulise taustina antakse ülevaade germaani laenudest, nende vastuvõtmise aja ja koha küsimusest, ning häälikuasendustest laenamisel.

Praktilises osas on vaatluse all germaani diftongide ja pikkade monoftongide säilimine laenatud sõnades. Peamise allikana on kasutatud käesoleva aasta maikuu ilmunud „Eesti etümoloogiasõnaraamatu” koostajatelt saadud elektroonilisel kujul väljavõtet selle baasist.

Töö vormistuses on kasutatud eraldi sümbolit laenamise ja keelesisese muutumise märkimiseks: esimest tähistab nool (vastavalt suunale ← või →) ning teist noolsulg (< või >); tihti nende juures kasutatud keelelühendid on loetletud töö sisuosa lõpus.

1. Eesti keele ajalooline taust

Eesti keel kuulub uurali keelkonna läänemeresoome keelte harusse. See haru on murdekontiinum, mis tavaliselt jagatakse vähemalt seitsmeks keeleks: liivi, eesti, vadja, isuri, soome, karjala, vepsa, mõnikord loetakse karjala keelest eraldiseisvateks keelteks veel lüüdi ja aunuse, kuid üheksa pole sugugi läänemeresoome keelte suurim võimalik arv. Tegelikult ongi ainult eesti ja soome keele kõnelejad omandanud ühise kirjakeele ja ka nende puhul leidub neid, kes nimetavad oma murret eraldi keeleks¹.

Murrete liigitamiseks on kaks mõistlikku lähenemist: kas nende sarnasuse põhjal antud ajahetkel või nende erinevuste põhjal, kuid kumbki neist ei arvesta uuenduslikke ja arhailisi omadusi. Seetõttu huvitavamad on katsed määrata teatud uuenduste (peamiselt häälikumuutuste ja laensõnade kohanemismustrite) alusel murrete lahknemiste ja liitumiste ajaloolist hierarhiat. Kuna aga selliste muutuste täpset järjekorda ei saa sageli tõestada, tekivad konkureerivad hüpoteesid.

Sarnasustel põhinevad liigitused panevad paika keskused ja perifeeriad, eirates ajaloolist arengut, samas kui erinevustel põhinevad liigitused võivad eirata keeleajaloolisi sarnasusi. Teatud mõttes need kaks lähenemist täiendavad teineteist: on olnud aegu, kui keeled-murded lahknevad, ja aegu, kui nad liituvad. (Viitso 2003: 131)

1.1. Läänemeresoome keelte (murrete) liigitused

Esimesed katsed läänemeresoome keeli või murdeid liigitada tehti 19. sajandil. Need olid kõik impressionistlikud, s.t keeleandmete asemel põhinesid liigitaja sisetundel.

Esimese keeleteadusliku liigituse tegi 1917. aastal **Eemil Nestor Setälä**, jagades läänemeresoome keeled kolme omadusepaari põhjal edela- ja kirdeosaks: 1) *ɛ säilimine või asendumine *e*-ga, 2) *n-i vokaliseerumine või säilimine ühendis *ns, 3) kognaattüvede *moista- 'mõistma' või *muista- 'mäletama' tähendus ja diftongi pikkus. Selle liigituse järgi oli edelarühma keeltele (liivi, eesti, vadja) iseloomulik iga

---

1 S.t meä Rootsi ja kveeni Norra põhjaosas ning võru ja setu Eestis.

tunnusepaari esimene variant ja kirderühmale teine. Setälä eksis aga selles, et pidas *ɛ-häälikut tagavokaalsete sõnade *e* allikaks, kuna tegelikult on *ɛ* igal pool läänemeresoomes just uuenduste tagajärg. Siiski on Setälä liigitus tänapäevani populaarseim, kuigi edela- ja kirde- asemel räägitakse lõuna- ja põhjagarust ning eristava tunnusega mainitakse tavaliselt vaid *ɛ* olemasolu või puudumist. Liigituse olulisim puudus on aga murrete eiramine – nt kirderannikumurret eristavad ülejäänud eesti keelest nii esimene kui teine ja teatud mõttes isegi kolmas tunnus.

1922. aastal lisas **Heikki Ojansuu** läänemeresoome asesõnade uuringu põhjal Setälä liigituse edelarühma ka soome läänemurde. Samuti tõi ta välja kahe rühma iseloomulikud jooned. (Viitso 2003: 132)

1940. aastal ilmusid **Lauri Kettunen** artiklid, kus ta väitis, et läänemeresoome algkeelt räägiti Daugava jõe ümbruses tänase Läti alal ning et esmalt jagunes algkeel lääne- ja idamurdeks, läänemurre omakorda jagunes liiviks, põhjaeestiks ja hämeiks, idamurdest sai vepsa. Hiljem Läti alalt põhja poole liikudes need murded segunesid: liivi ja põhjaeesti segust sai lõunaeesti; põhjaeesti ja häme segust vadja; häme ja vepsa segust karjala ja sellest isuri; vepsa ja karjala segust aunuse ja lüüdi. Kettuneni artiklid ei sisaldanud teooria kinnituseks aga mingit keeleteaduslikku tõestusmaterjali.

Vastuseks Kettunenile avaldas 1956. aastal **Paul Ariste** enda liigituse, mille järgi olid juba esimesel aastatuhandel e.m.a olemas vanimad läänemeresoome murded: liivi, põhjaeesti, ugala (lõunaeesti), karjala ja vepsa. (Lõunaeestit oli eraldiseisvaks pidanud juba Ferdinand Johann Wiedemann 1864. aastal.) Häme ja vadja olla kujunenud kirde-eesti murdest, mis omakorda oli põhjaeesti otsene järeltulija. Viie vanima murde päritolu Ariste ei käsitlenud. (Viitso 2003: 133)

1971. aastal avaldas **Alo Raun** arutluse algäänemeresoome murretest, kus uuris Ojansuu (1922) ja Gyula Décsy (1965) liigituste iseloomulikke jooni ja Ojansuu edela-kirde jaotuse sõnavara. Võttes arvesse enam murdeid kui Ojansuu, pööras Raun esimese keeleteadlasena tähelepanu nelja erinevat *ɛ* jaotust esindavale läänemeresoome murderühmale ja järeldas, et kirre on läänemeresoomes palju ühtsem kui edel, kuid see ei tähenda mitte seda, et kirderühm oleks edelarühmast üheskoos ja ühel ajal eraldunud, vaid et kirdeharu n-ö taasühines millalgi, samas kui edelaharu keeled jäid üksteisest eraldatuks (v.a eesti Kodavere murrak ja vadja). (Viitso 2003: 133–134)

Arvo Laanest väitis 1972. aastal, et läänemeresoome vanimat olukorda iseloomustab jaotus keskuseks ja perifeeriaks, kusjuures perifeeriasse kuulusid liivi ja vepsa – keeled, mis jäid astmevahelduse tekkealast väljapoole.

Samal aastal tuli **Terho Itkonen** välja justkui Setälä ja Ojansuu kompromissliigitusega, väites, et algkeel jagunes kolmeks algmurdeks: lõuna-, põhja- ja idaalgläänemeresoomeks. Lõunarühma kuuluvad liivi, eesti ja vadja; teised keeled jagavad põhja ja idarühma omadusi. Põhjamurret räägiti algselt Eesti alal ning kontaktid Eestiga säilisid Edela-Soomes palju kauem kui Hämes. Idamurret räägiti Peipsist ida pool ja sellest murdest on säilinud ainult mõjud teistes keeltes. Vadja keelel on nii lõuna- kui põhjarühma jooni. Itkonen tuli teema juurde ka hiljem tagasi, nt oma 1980. a artiklis näitas ta ka Edela-Soomest Loode-Eestisse tagasi suunatud mõju. (Viitso 2003: 134)

1973. aastal avaldas **Paul Alvre** jaotuse vastavalt sellele, kas mitmuse genitiivi moodustamiseks on üks või kaks viisi: nt algkeele **jalka* 'jalg' puhul **jalka/δe/n* või **jalka/i/δe/n* (rekonstrueerides samuti tagavokaalsetesse sõnadesse *g*). Alvre näitas, et selline liigitus jagab isegi eesti keele murded kaheks, nagu ka soome murded: ühe mitmuse tunnusega rühma kuuluvad läänesoome, põhjaeesti ja liivi, kahe tunnusega rühma idasoome, karjala, vepsa, vadja, kirderanniku- ja lõunaeesti. Väidetavalt kandis **jalka/δe/n*-tüüpi ida poolt sisse rännanud hõimude esimene laine, kusjuures selle rühma lahknemine pidi olema alanud juba Peipsist ida pool: liivlaste eellased liikusid edelasse, hämelased ja põhjaeestlased läände.

1977. aastal kirjutas **Pekka Sammallahti**, et pärast seda, kui varane läänemeresoome algkeel oli lahknenu saami ja läänemeresoome algkeeleks², eraldus viimasest vahemikus 1000–600 e.m.a lõunaeesti keel. Allesjäänud rühm jagunes omakorda lõuna- ja põhjarühmaks. Lõunarühmast said hiljem liivi, põhjaeesti ja edelasoome; põhjarühmast häme ja laadoga algkeeled. See liigitus põhineb häälikumuutustel, nimelt **kt > tt* lõunaeestis ja **kt > ht* igal pool mujal. 1984. aastal väitis Sammallahti veel, et uuendused levisid eelhämelastelt lõuna poole. (Viitso 2003: 136)

---

2 1999. aastal lükkasid Terho Itkonen ja Jorma Koivulehto varajase läänemeresoome ehk ühise läänemeresoome-saami algkeele teooria ümber ja ka teised uurijad on selles kahelnud (vrd Künnap 2008: 287; Salminen 2002). Siiski eeldatakse läänemeresoome-saami tüvevarakihi olemasolu tänavu ilmunud „Eesti etümoloogiasõnaraamatus” (vrd EES: 10) ja käesolevas töös järgitakse seda eeskujut.

1978. aastal arutas **Tiit-Rein Viitso** kolme jaotuse võimalikkust seoses ϵ -ga tüvede ajaloo ja arvuga, arvestades ka teatud konsonandimuutusi: 1) algkeel jagunes koiva ja neeva murderühmaks, koiva liiviks ja ugalaks, neeva maa ja taro murderühmaks, maa eesti ja vaia rühmaks (vaia = pärisvadja, kirde-eeesti, idaeesti; taro = ranniku, Kukkuzi, isuri, soome, karjala, lüüdi, vepsa); 2) algkeel jagunes ugala ja mere murderühmaks, mere murderühm liiviks ja neeva murderühmaks, neeva taro ja maa murderühmaks, maa murderühm eesti ja vaia murderühmaks; 3) algkeel jagunes liivi ja peipsi murderühmaks, peipsi ugala ja neeva murderühmaks, neeva taro ja maa murderühmaks, maa eesti ja vaia murderühmaks. Kuna ei leitud formaalseid aluseid kolme jaotuse vahel valimiseks, esitas Viitso 1985. aastal kompromissliigituse, mille järgi oli algkeelele kolm esimese taseme järglast: liivi, lõunaeesti ja neeva (millest kujunesid ülejäänud). Kokku liigitas Viitso 18 läänemeresoome põhimurret, peamiselt häälikuliste uuenduste alusel. (Viitso 2003: 137; Suhonen 2010: 306)

1991. aastal esitas **Eino Koponen** kaks skeemi, millel näitas, kuidas Itkoneni 1983. a liigituse algläänemeresoome kolmest järglasest on kujunenud 17 läänemeresoome põhimurret. Erinevalt Itkonenist pidas Koponen muinashämet algläänemeresoome põhjarühma ja muinasvepsat idarühma otseseks järglaseks. Lõunarühma otsesed järglased olid muinasliivi ja muinaseesti. Enamik 17 murdest olid segamurded, nt lõunaeesti (muinasugandi) oli algläänemeresoome ida- ja lõunarühma segu. Keelelisi andmeid Koponen ei kasuta. (Viitso 2003: 137–138)

1996. aastal väitis **Kalevi Wiik** arheoloogilisele materjalile tuginedes, et hiline läänemeresoome algkeel jagunes ranniku- ja sisemaamurdeks pronksiajal (1510–510 e.m.a). Soome alal kõneldud rannikumurdele oli germaani algkeele mõju tugevam ja murre jagunes seetõttu hämeks ja põhjaeestiks, viimasest eraldus hiljem liivi. Sisemaamurde põhjapiirkonnale sai edaspidi osaks permi mõju ja sellest kujunes vepsa; lõunapiirkonnale sai osaks volga mõju ja sellest kujunes tšuudi murre. Omavahel segunedes kujunesid neist ajapikku tänapäevased murded, kokku 26. Mingisuguseid keelelisi andmeid Wiik liigituse loomisel ei kasutanud, permi ja volga mõju põhineb arheoloogiliste kultuuride triivimise analoogial. (Viitso 2003: 138)

1999. aastal avaldas **Heikki Leskinen** artikli, mille järgi ulatus läänemeresoome ala Laadoga lõunaotsast Edela-Soome ja baltlasteni ning jagunes Soome lahe kohal

põhja- ja lõunaharuks. Nende harude läänepoolsed osad langesid germaani ja balti keelte mõju alla ja muutusid uuenduskeskusteks, kust levisid uuendused itta ja kakku. Seega oli nii põhja- kui lõunarühm jagatud läänepoolseks tuumikalaks ja idapoolseks taustaks. (Viitso 2003: 138–139)

1.2. Läänemeresoome algkeele lahknemise aeg

Läänemeresoome keelte lahknemise aja üle on vaieldud. 20. sajandi esimesel poolel arvati, et läänemeresoome algkeel ise eraldus n-ö keelepüü omaette haruks alles I aastatuhande keskel m.a.j ja selle murded kujunesid veelgi hiljem. Ariste oli esimene keeleteadlane, kes paigutas läänemeresoome murrete kujunemise I aastatuhandesse e.m.a, võttes aluseks eesti arheoloogide (eelkõige Harri Moora) töö. (Viitso 2003: 139)

1.3. Läänemeresoome laensõnakihid

Läänemeresoome keelte vanima sõnavara kihti kuuluvad uurali või soome-ugri päritolu sõnad (vastavalt sadakond ja kuni 300 tüve; seotud põhiliste tegevuste ja loodusega). Rohkem on läänemeresoome algkeelest pärit sõnu (600–800 tüve; seotud inimese, looduse, põllunduse-karjanduse, kodu ja perega). (Laanest 1975: 208–212; Rätsep 2002: 63–66)

Läänemeresoome keeltes on säilinud mõnikümmend juba soome-ugri algkeelde laenatud indoeuroopa tüve (seotud nt vilja, mee, koduloomadega) (Rätsep 2002: 70; Laanest 1975: 213–214). Lisaks on hulk uurali sõnu, millel on etümoloogilised vasted indoeuroopa keeltes, kuid mille puhul on määramatu laenamise suund (nt *nimi*, *vesi*, *viia*, *teha*; võimalik, et ka asesõnad *mina*, *sina*, *too*) (Laanest 1975: 214).

Otse läänemeresoome algkeelde tulid vanimad laenud balti algkeelest, arheoloogiliste andmete alusel oletatavasti III aastatuhande lõpul või II aastatuhandel e.m.a; Huno Rätsepa järgi alates II aastatuhande lõpust e.m.a ja neid on kuni 150 tüve (Laanest 1975: 215; Rätsep 2002: 70). Balti laenud on ühtlaselt levinud kõigis läänemeresoome keeltes ja neis kõigis on toimunud teatud häälikumuutused ($\check{s} > h$, $ti > si$, $ln > ll$). Lisaks uusi mõisteid tähistatavatele sõnadele (nt *ahing*, *hernes*, *oinas*, *kirves*, *ratas*, *sild*) on laenatud ka kehaosi ja loodusnähtusi märkivaid sõnu (nt *hall*

'külmunud kaste maas', *härm(atis), hammas, naba*), samuti arvsõna *tuhat* ja partikkel *veel*. See tähendab, et vastastikused kontaktid pidid olema mitmekülgsed ja pidevad. Vastassuunalisi laene on teada vähe (oletatavalt nt ld *buré* 'puri' ja *laivas* 'laev' (mis läänemeresoomes on mõlemad germaani laenud) ning *kadagys* 'kadakas'; hiljem on eesti ja liivi keelest laenatud läti murdeisse. (Laanest 1975: 215–218)

Keskmissesse kihti kuuluvad germaani laenud, kuid kuna neile on pühendatud terve 2. peatükk, jäävad nad siinkohal vahele.

Vanuselt kolmanda laensõnade kihi moodustavad slaavi laenud, mida on 54–75 tüve ja mis laenati kuni 13. sajandini (Rätsep 2002: 71). Vanimate slaavi laenude vastuvõtmissaeg ja lähtekeel on vaieldavad: ühed uurijaid väidavad, et mitte enne I aastatuhande teist poolt m.a.j vanavene keelest (vrd EES: 12); teised, et I aastatuhande algul m.a.j Wisła jõe ümbruse lääneslaavi murdeist (seda toetab arheoloogia ning läänemeresoomede etnonüüm *venäjä*, millele vastab lääneslaavlaste kohta kasutatud ladina *venedi*, kuid „Eesti etümoloogiasõnaraamatus” on seda ebakindlaks peetud, vrd EES: 13). Enamik vanu laene on siiski pärit I aastatuhande viimastel sajanditel läänemeresoomlaste lähedusse jõudnud idaslaavlastelt ning kuna selleks ajaks olid juba välja kujunenud läänemeresoomede hõimud, ei levinud slaavi laensõnad enam nii ulatuslikult kui balti või germaani omad (vähe on selliseid, mis esineks rohkem kui neljas läänemeresoomede keeles). Laenude vanust näitavad mitmed häälikulised tunnused, nt kajastub mitmes sõnas nasaalvokaal *o*, mis kadus vanavene keelest 10. sajandil, või *i*-le ja *u*-le lähedased redutseeritud vokaalid *o* ja *o* (ehk *i* ja *u* – EES: 40) mis säilisid vanavene keeles 9. sajandini (Põhja-Venemaa murdeis 12. sajandini) ja millele hilisemates laenudes vastavad *o* ja *e*. (Põhja)eesti keelde on jõudnud hulk uusi mõisteid tähistavaid sõnu (nt *aken, lusikas, pagan, papp, rist, saabas, sirp, turg*), kuid mitte enam näiteks vanemaid omasõnu asendanud kehaosasõnu, mida leidub balti laenude seas. Mõjutused slaavlastega on olnud vastastikused: vene keeles (eriti läänemeresoomede alaga piirnevais murdeis) on hulgaliselt läänemeresoomede laene. (Laanest 1975: 223–227)

Uuemad laenud on üle võetud juba üksikutesse läänemeresoomede keeltesse (Laanest 1975: 218).

2. Germaani laenud

Germaani laenud kuuluvad läänemeresoome keeltes vanuselt teise laensõnade kihti. Neid on kuni 400 tüve ja need on laenatud ajavahemikus I ja II aastatuhande vahetusest e.m.a kuni 13. sajandini m.a.j (Rätsep 2002: 71). Laenuandjate kohta on olnud erinevaid teooriaid, kuid tõenäoliselt olid nendeks Skandinaavias ja ajutiste asundustena ka läänemeresoomlaste seas elanud germaanlased, kes kontaktide algusaegadel rääkisid germaani algkeele lähedast keelt; ehkki kontaktid olid tihedad, ei mõjutanud germaani keel arvatavasti läänemeresoome algkeele häälikulist ehitust (Laanest 1975: 220–221).

Laenude vanust näitavad häälikulised tunnused: vanimates laenudes vastab **h*-le läänemeresoome **k*, kuna **š* > **h* oli toimumata, s.t *h* polnud veel tekkinud, seega ei pruugi sellised laenud olla balti omadest nooremad. Erinevalt viimastest ei kajasta germaani laenud üldiselt muutust **ti* > **si*, ka on nende levik kitsam (nt hulka tunnuste järgi vanu laene Soome lahest lõuna pool ei tunta). (Laanest 1975: 221–222)

Laanest (1975: 219–220) toob välja sõnu järgmistelt mõistealadelt:

- põllundus ja karjandus, nt *agan* (vrd³ vüsk *agana*), *ader* (vrd vnr *arðr*), *juust* (vrd vnr *ostr*), *lammas* (vrd vrts *lamb*), *leib* (vrd vüsk *hlein*), *rukis* (vrd vnr *rugr*);
- kalapüük ja meri, nt *aer* (vrd vrts *ār*), *mõrd* (vrd vnr *merð*), *noot* (vrd rts *not*), Koivulehto järgi on ka *laev* (vrd vpõh *fley*) ja *puri* (vrd vpõh *byrr* 'pärituul' < germ **burja*-⁴) germaani laenud, mis läänemeresoomlastelt edasi baltlastele on laenatud;
- metallid: *kuld* (vrd vnr *gull*), *raud* (vrd vnr *rauði* 'punane'⁵), *tina* (vrd vpõh *tin*);
- ehitus, tööriistad ja relvad, nt *ahi* (vrd vrts *ässja* 'ääs'), *mõök* (vrd gt *mēki*), *nael* (vrd vnr *nagli*), *sõel* (vrd vrts *sald*), *tuba* (vrd vüsk *stubā*);
- majapidamine ja riietus: *hame* (vrd rts murdeis *ham* 'nahk, kest, vari'), *katel* (vrd gt *katils*), *küünal* (vrd vrts *kyndil-*), *sukk* (vrd rts murdeis *sucka*), *taigen* (vrd gt

3 Nii esitatud vasted ei tähenda tingimata laenamist just sellest germaani keelest, kuna kindlat keelt, mis laenu oleks andnud, pole vanemate laenude puhul võimalik määrata (Laanest 1975: 221).

4 Laanestil on *puri* võrdlusteta, vrd Koivulehto 1970: 182.

5 Laanest ei anna tähendust, vrd Wiktionary: rauðr (*rauði* on käändevorm).

daigs);

- ühiskondlikud suhted, nt *kaup* (vrd vnr *kaupa*), *kihlata*, *kihla vedada* (vrd vrts *gīsl* ‘pantvang’), *kuningas* (vrd vüsks *kuning*), *laen* (vrd vnr *lán*), *raha* (vrd vnr *skrá* ‘kuiv nahatükk; dokument, ürik’), *vald* (vrd vpõh *vald* ‘võim, vägi’⁶);
- loodus: *kalju* (vrd vnr *hella*), *muld* (vrd gt *mulda*), *rand* (vrd rts *strand*);
- lisaks veel muid sõnu, nt *armas* (vrd gt *arms* ‘haletsusväärne, õnnetu’⁷), *taud* (vrd vnr *dauði* ‘surm’), *sidesõna ja* (vrd gt *jah*).

Sidesõna *ja* laenamine viitab kontaktide tihedusele, eeldades ka laenu andnud keele mingil määral oskamist (Laanest 1975: 220).

Laanest ei maini läänemeresoomlastelt germaanlastele laenatud sõnu, kuid üks selline võib olla *piiga* (vrd rts *piga* ‘toatüdruk, teenija(nna)’, nr *pike* ‘neiu, tüdruk; teenijatüdruk’, tn *pige* ‘tüdruk, neiu’, vpõh *pika* ‘tüdruk; teenijatüdruk’, isl *píka* ‘naise suguelund; teenijatüdruk’ – tähendus ‘teenijatüdruk’ on olemas ka isuri, karjala, soome ja vadja sõnal) (EES: piiga; SAOB: piga; NOB: pike; ODS: Pige; Wiktionary: pika).

2.1. Laenukontaktide aeg ja koht

Kuni 1970ndateni dateeriti germaanlaste ja läänemeresoomlaste laensõnasidemeid meie ajaarvamise algusse, kuid nii arheoloogilised kui keelelised avastused on näidanud, et nii hiline aeg on ebatõenäoline või päris võimatu (Koivulehto 1996: 11). Eesti arheoloog Harri Moora dateeris juba 1956. aastal kontaktide alguse peamiselt arheoloogiliste leidude põhjal Eesti alal hilisesse pronksiaega, s.t I aastatuhande algusesse e.m.a, ja Soome alal juba II aastatuhande lõppu (Moora 1956: 86–87). Soomes on taolist varasemat dateeringut tuliselt pooldanud Unto Salo ning soome rannakultuuri järjepidevust näitas oma 1969. aasta essee C. F. Meinander (Koivulehto 1996: 11). Huno Rätsep kirjutab, et germaani laenud on pärit ajast enne 9. sajandit m.a.j, mõnede keeleteadlaste arvates alates II ja I aastatuhande vahetusest e.m.a (Rätsep 2002: 71). LÄGLOS-i järgi algasid kontaktid varasel pronksiajal (s.t vahemikus 1500–1000 e.m.a), seejuures on lähtunud läänemeresoome ja saami ühistest vanadest germaani laenudest, milles on toimunud samad häälikumuutused kui omasõnades ja

6 Laanest ei anna tähendust, vrd Wiktionary: vald.

7 Laanest ei anna tähendust, vrd LÄGLOS: armas.

mis seetõttu olla laenatud nende ühisesse eellasesse, umbes aastani 1000 e.m.a kõneldud varajasse läänemeresoome algkeelde (LÄGLOS: XXIII; vrd allmärkus 2, lk 6). Oletatud on ka üksikuid vanemaid laene, kuna mõned germaani päritolu läänemeresoome sõnad on jõudnud mari ja mordva keelteni (LÄGLOS: XXIII).

Laenusuhete koht pidi olema selline, kus mõlema keele kõnelejad omavahel pikaajalises tihedas läbikäimises olid, seega Läänemere ümbruses: Skandinaavia poolsaar ja Läänemere edelarannik oli germaanlaste asuala ning läänemeresoomlased elasid praeguse Soome lõunarannikul ja Eesti alal ning ka mõnevõrra ida pool. Arheoloogia andmeil leidsidki pronksiaegsed kontaktid aset Rootsi kesk- ja lõunaosas ning Eesti ja Soome alal. Tõenäoliselt toimusid vanimad kontaktid läänemeresoomlaste asualal, kuna just siia laenati palju transpordiga seonduvaid mõisteid; hiljem võisid aga ka läänemeresoomlased kas vabatahtlikult või sunniviisiliselt germaanlaste keskel elada ja neilt uute esemete või kommete jaoks sõnu üle võtta. Igal juhul pidid kontaktid olema vähemalt mõnda aega väga tihedad, muidu poleks mõistetav pea kõigis läänemeresoome keeltes leiduvate sõnade *ja, jo* 'ju(ba)', *sama* laenamine — ning Lauri Posti oletatav⁸ läänemeresoome häälikustruktuuri lähenemine germaani omale veel vähem. (LÄGLOS: XXIII–XXIV)

2.2. Germaani algkodu

Germaanlaste algseks asualaks on peetud piirkonda Kesk-Skandinaavia ja tänase Põhja-Saksamaa vahel (LÄGLOS: IX), Koivulehto (1996: 27–28) peab arheoloogilisi leide ning germaanlaste ja läänemeresoomlaste (ning saamide) vahelisi keelekontakte arvestades võimalikuks vaid Skandinaavia kesk- ja lõunaosa.

I aastatuhandel e.m.a laienesid germaanlased oma algselt asualalt eelkõige lõuna-suunas. Vanaülemsaksa, vanarootsi jt germaani keeli kõneldi juba enam-vähem samus paigus kui tänapäeval (ülem)saksa, rootsi jt keeli, samas anglid ja saksid (vanainglise keele kandjad) elasid kuni 5. sajandini m.a.j Schleswig-Holsteini kandis. Gootide asuala oli I aastatuhande algul m.a.j enamiku uurijate arvates täna Poola alal Läänemere kaldal, varem olid nad ilmselt elanud Rootsi alal; hiljem asusid Balkanile ja Itaaliasse. (LÄGLOS: IX)

⁸ Laanest (1975: 220) leiab, et selleks oletuseks pole kindlat alust.

2.3. Germaani algkeele lahknemine

Germaani algkeele⁹ algust (s.t eraldumist indoeuroopa algkeelest) on raske ajalisel määrata, tõenäoliselt ilmned esimesed fonoloogilised ja morfoloogilised erinevused hiljemalt II aastatuhande teisel poolel e.m.a (LÄGLOS: VIII), mõnede uurijate arvates ka juba III–II aastatuhande ajaks e.m.a (Tuldava 1990: 13). Germaani keelte hulgas eristatakse tavaliselt kolm rühma: põhja-, lääne- ja idagermaani (LÄGLOS: VIII).

2.3.1. Põhjarühm

Põhjarühma vanimad säilinud keelekujud on muinaspõhja¹⁰ (2.–9. sajandil m.a.j), vanapõhja¹¹ (e vanaislandi), vananorra¹², vanataani (kõik 9.–16. sajandil), nn ruunirootsi¹³ (9.–13. sajandil), vanarootsi (13.–16. sajandil) ja (vana)gutni¹⁴ (10.–16. sajandil). Kõiki neid pandi kirja esmalt ruunides; ladina kirja hakati kasutama 12. sajandi keskelt (vanataani ja -rootsi ning gutni puhul sajand hiljem). (LÄGLOS: VIII; KNAB: IeG1)

2.3.2. Läänerühm

Läänerühma vanimad säilinud keelekujud on vanainglise, vanaülemsaksa (mõlemad 8.–11. sajandil) ning vanasaksi (ehk alamsaksi¹⁵; 9.–11. sajandil). Neist arenesid keskinglise, keskülemsaksa ja keskalamsaksa, mis enam-vähem täpselt keskaja lõpuks olid edasi arenenud tänapäevasteks inglise, saksa ja alamsaksa keelteks. Vanafriisi keelest on andmeid 13.–15. sajandist. (LÄGLOS: IX; KNAB: IeG2)

2.3.3. Idarühm

Idarühmast on andmeid vaid gooti keele kohta (tekstid 4. sajandist, käsikirjad 6. sajandi algusest). Varakeskajal keel hääbus ning Krimmi gooti keele suhe sellega on vaieldav. (LÄGLOS: IX; KNAB: IeG3)

9 Alggermaani = ingl *Proto-Germanic*, *Common Germanic*, sks *Urgermanisch*, rts *urgermanska*, tn, nr, *urgermansk* (tn ka *protogermansk*), sm *(yhteis)germaaninen*.

10 Muinaspõhja = ingl *Proto-Norse*, sks *Urnordisch*, rts *urnordiska*, tn, nr *urnordisk* (nyn ka *frumnorderlendisk*), sm *kantaskandinaavi*; EES kasutab samas tähenduses terminit *algskandinaavia*.

11 Vanapõhja = ingl *Old Norse*, sks *Altnordisch*, rts *fornordiska*, tn, nr *norrønt* (tn, nyn ka *oldnordisk*), sm *muinaisnorja*, *muinaisskandinaavi*; EES kasutab terminit *vanaislandi*.

12 Vananorra, vanarootsi jt olid esmalt vanapõhja keele piirkondlikud murded, millest ajapikku kujunesid eraldiseisvad keeled.

13 Ruunirootsi = ingl *Runic Swedish*, rts *runsvenska*.

14 (Vana)gutni e gotlandi keel = ingl *Old Gutnish*, sks *Gutnisch*, rts *forngutniska*.

15 Vana- e alamsaksi = ingl *Old Saxon*, *Old Low German*, sks *Altsächsisch*, *Altniederdeutsch*.

2.4. Häälikuasendused laenamisel

Kuna laenamise lähte- ja sihtkeele häälikuline koostis oli mõnevõrra erinev, on germaani laenudes toimunud palju häälikuasendusi. Pilti hägustavad veelgi pärast laenamist aja jooksul nii germaani kui läänemeresoome keelte häälikulises koostises ja foneemisüsteemis aset leidnud muutused. (LÄGLOS: XVII)

2.4.1. Germaani vokaalid

Lühikesed vokaalid						Pikad vokaalid					
Varane ag		Hiline ag		mpõh		Varane ag		Hiline ag		mpõh	
<i>i</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>ī</i>	<i>ū</i>	<i>ī</i>	<i>ū</i>	<i>ī</i>	<i>ū</i>
<i>e</i>		<i>e</i>		<i>e</i>	<i>o</i>	<i>ō</i>		<i>ē²</i>	<i>ō</i>	<i>ē</i>	<i>ō</i>
	<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>ē (ē¹)</i>		<i>ē¹</i>			<i>ā</i>

Rõhulistes silpides toimusid alggermaani keeles muutused **i* > **e* (järgsilbi **e*, **a*, **o* ees, v.a siis kui nende vahel oli nasaaliga ühend) ja **e* > **i* (nasaaliga ühendi või **i*, **j*, **u* ees). Alggermaani **ē* oli eeldatavasti lahtine, lääne- ja põhjarühmas toimus muutus **ē¹* > **ā*, gooti keeles säilis *ē*; hilises algkeeles tekkis eri allikaist uus **ē* (**ē²*). Alggermaani **ō* (milles olid kokkusulanud indoeuroopa **ā* ja **ō*) oli eeldatavasti lahtine; hiljem tekkis **u* allofoonina uus **o*.

Rõhuta silpides olid osalt teised arengud.

Diftonge oli algkeeles neli: **ei* (> **ī* või **ē²*), **eu* (järgsilbi **i*, **j*, **u* ees > **iu*), **ai*, **au*. Üksikkeeltes arenesid nii diftongid kui monoftongid väga erinevalt.

Rõhuliste silpide mittepalataalsed vokaalid palataliseerusid vanades germaani keeltes (v.a gooti keeles) järgsilbi **i*, **ī* või **j*-i ees, kuid selle toimumisaeg on vaieldav. Vanimates põhja- ja läänegermaani käsikirjades on palataliseeritud vokaalid küll olemas, kuid erineval hulgal ja teistsuguse artikulatsiooniga. Esimesed vihjed põhjagermaani **a* palataliseeritusest **i* või **j*-i ees leiduvad alles 7. sajandist pärit ruunikirjas. (LÄGLOS: X)

2.4.2. Laenude kohanemine läänemeresoome vokaalisüsteemiga

Lühikesed vokaalid						Pikad vokaalid					
Varane lms ¹⁶			Hiline lms			Varane lms		Hiline lms			
<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>u</i>	<i>ī</i>	<i>ū</i>	<i>ī</i>	<i>ū̄</i>	<i>ū̄</i>	
<i>e</i>		<i>o</i>	<i>e</i>	<i>ö</i>	<i>o</i>	<i>ē</i>	<i>ō</i>	<i>ē</i>	<i>ō̄</i>	<i>ō̄</i>	
<i>ä</i>		<i>a</i>	<i>ä</i>		<i>a</i>			<i>ā̄</i>		<i>ā̄</i>	

Järgsilbi vokaalide puhul oli sobitumine läänemeresoome morfoloogia ja morfofonoloogiaga tavaline: varases algkeeles võisid järgsilpides esineda ainult *e, *ä, *a, varase perioodi lõpuks ka *o. Hilises algkeeles võisid järgsilpides esineda kõik lühikesed vokaalid peale *ö; kui varases algkeeles oli esisilbi vokaal pikk, võis järgsilbis olla vaid *e, hilises algkeeles see piirang enam ei kehtinud. Arvestada tuli ka vokaalharmonia reeglitega, mis tähendas, et kui esisilbis oli *ä, *ö, *ü või **ō̄*, **ā̄*, **ū̄*, siis võis järgmistes silpides olla vaid *ä, *ü, *i või *e, ning kui esisilbis oli *a, *o, *u või **ā̄*, **ō̄*, **ū̄*, siis võis järgsilpides olla *a, *o, *u, *e või *i; esisilbi *e või *i olid vokaalharmonia osas neutraalsed. Samuti polnud varases läänemeresoome algkeeles diftonge, need kujunesid algläänemeresoome perioodi jooksul ja olid lõpuks järgmised: *ai, *ei, *oi, *ui, *üi, *äi, *öi, *au, *eu, *iu, *ou, *eü, *äü, kusjuures järgsilpides võisid esineda vaid *i-lõpulised. (LÄGLOS: XIII–XIV, XVIII)

Asendusi on aga isegi esisilbi vokaalides: näiteks võis alggermaani *a-st saada läänemeresoomes nii *a, **ā̄* kui **ǟ* ning **ē̄*-st nii **ē̄* kui **ǟ* – vrd *xawwa- ‘löökk, hoop’ → *hāva ‘haav’, *xawīpa- ‘põlgus, pilge, mõnitus’ → *hāpū ‘häbi, häbene-’ ning *sētō ‘varitsus’ → (*šātā >) *hätä ‘häda; õnnetus; oht; hirm; haigus’ (LÄGLOS: XVII, 63, 133–134). Esisilbi pikkade vokaalide muutumist vaadeldakse käesoleva töö 3. peatükis.

¹⁶ Vrd allmärkus 2 (lk 6).

2.4.3. Germaani konsonandid

Üksikkonsonandid						Geminaadid				
ag			mpöh			ag				
<i>p</i>	<i>t</i>		<i>k</i>	<i>k^w</i>	<i>p</i>	<i>t</i>	<i>k</i>	<i>pp</i>	<i>tt</i>	<i>kk</i>
<i>f</i>	<i>þ</i>		<i>x</i>	<i>x^w</i>	<i>f</i>	<i>þ</i>	<i>x [h]</i>	<i>ff</i>	<i>þþ</i>	<i>xx</i>
<i>b</i>	<i>d</i>		<i>g</i>	<i>g^w</i>	<i>b</i>	<i>d</i>	<i>g</i>	<i>bb</i>	<i>dd</i>	<i>gg</i>
	<i>s</i>						<i>s</i>		<i>ss</i>	
	<i>z</i>					<i>R</i>				
<i>m</i>	<i>n</i>		<i>[ŋ]</i>		<i>m</i>	<i>n</i>	<i>[ŋ]</i>	<i>mm</i>	<i>nn</i>	
	<i>l</i>					<i>l</i>			<i>ll</i>	
	<i>r</i>					<i>r</i>			<i>rr</i>	
<i>w</i>		<i>j</i>			<i>w</i>		<i>j</i>	<i>ww</i>		<i>jj</i>

Alggermaani **b*, **d*, **g*, **g^w* võisid sõltuvalt asukohast sõnas olla frikatiivid või klusiilid ning **r* võis olla mitte dentaal, vaid kurgu-vibrant. Muinaspõhja **R* oli vaheetapp **z* muutumisel dentaal-*r*-iks: näiteks ag **gaizaz* (vrd sm *keihäs*) > mpöh **gaiRaR* (vrd sm *kaira*) > vpöh *geirr*; uus vibrant sulas vana *r*-iga kokku ilmselt I aastatuhande lõpus.

Alggermaani **n [ŋ]* pole kombinatsioonis vokaal + *n [ŋ]* + *x (h)* üheski germaani keeles säilinud ning vastav vokaal on nasaali kao tõttu nasaliseerunud ja pikenenud. Nasaalikao toimumise täpset aega pole võimalik määrata – võimalik, et see juhtus juba (hilises) germaani algkeeles, nasaalsus kadus aga ilmselt alles üksikkeeltes. Osas germaani keeltest, sh põhjagermaanis, kadus nasaal ka ühendist vokaal + *n* + *s* ning vokaal nasaliseerus ja pikenes. Ka siin pole kindel, kaua nasaalsus säilis. Lõpu-positatsioon on *n* (< ag **-n* või **-m*) mitmesilbilistes sõnades kadunud juba vanimais kirjalikes allikais.

Alggermaani **x* on üksikutes germaani keeltes kohati muutunud spirandiks, kohati muutunud aspireerituks või kadunud. Muinaspõhja keeles toimus muutus (ag **xt* >) *ht* > *tt*, hilismuinaspõhja perioodil kadus *h* igal pool mujal sõna keskel või lõpus peale ühendi *xs* (> *ks*). Hääbuvale *h*-le (*x*-le) vahetult eelnenud lühikesed vokaalid samas pikenesid. (LÄGLOS: XI)

2.4.4. Laenude kohanemine läänemeresoome konsonandisüsteemiga

Üksikkonsonandid						Geminaadid					
Varane lms			Hiline lms			Varane lms			Hiline lms		
<i>p</i>	<i>t</i>	<i>k</i>	<i>p</i>	<i>t</i>	<i>k</i>	<i>pp</i>	<i>tt</i>	<i>kk</i>	<i>pp</i>	<i>tt</i>	<i>kk</i>
	<i>č</i>	<i>ć</i>					<i>ćć</i>			<i>cc</i>	
<i>s</i>	<i>š</i>	<i>ś</i>		<i>s</i>						<i>ss</i>	
	<i>δ</i>										
<i>v</i>		<i>j</i>	<i>v</i>		<i>j</i>						
<i>m</i>	<i>n</i>	<i>ń</i>	<i>ŋ</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	[<i>ŋ</i>]				<i>mm</i>	<i>nn</i>
	<i>l</i>				<i>l</i>						<i>ll</i>
	<i>r</i>				<i>r</i>						

h

Konsonantide puhul asendati läänemeresoomes puuduvad häälikud (nt helilised klusiilid → helitud klusiilid; $*f \rightarrow *p$ või $*h$; $*p \rightarrow *t$; $*x \rightarrow *h$ või $*k$; $*w \rightarrow *v$ või $*p$) ning sõnaalgulised konsonantühendid – reeglina jäi neist alles viimane komponent (nt $*st \rightarrow *s$; $*sw \rightarrow *v$), kuigi teatud juhtudel võis säilida ka esikomponent (nt $*st \rightarrow *s$; $*sw \rightarrow *š > *h$) ning poolvokaaliga ühendite puhul võis too täisvokaaliks muutuda (nt $*kw \rightarrow *ku$; $*sw \rightarrow *šu > *hu$); esines ka metateesi (nt $*blV \rightarrow *pVl$; $*klV \rightarrow *kVl$). Sõna keskel olid konsonantühendid teatud piirangutega lubatud ja seal jäid nad püsima ka laenudes, võõrad häälikud asendati aga sealgi. (LÄGLOS: XIV, XVIII–XXII)

Sõna algul olid läänemeresoomes võimalikud kõik keeles leiduvad üksikkonsonandid, v.a $*\delta$ ja $*\eta$. Sõna lõpus võisid esineda $*t$, $*k$, $*s$, $*š > *h$, $*m > *n$, $*n$, $*l$, $*r$. (LÄGLOS: XIV–XV)

2.4.5. Astmevaheldus

Algläänemeresoome astmevaheldus oli foneetilis-fonoloogiline, mitte morfoloogiline nähtus nagu tänapäeva eesti keeles, s.t sõltus üksnes sellest, kas järgnev silp oli lahtine või kinnine, ning rakendus seega ka laensõnadele. Võimalikud (ja vastavalt asukohale sõnas ühtlasi kohustuslikud) astmevaheldused läänemeresoome algkeeles (koos vastetega kaasaja eesti keeles) olid järgmised:

$*pp : *p̃p (> p̂p : p̄p \text{ või } ṗp : B)$	$*mp : *m̃β (> mB : mm)$
$*tt : *t̃t (> t̂t : t̄t \text{ või } ṫt : D)$	$*nt : *ñδ (> nD : nn)$
$*kk : *k̃k (> k̂k : k̄k \text{ või } k̇k : G)$	$*nk : *ñγ (> ηk : ηG)$
$*p : *β (> B : v \text{ või } B : \emptyset)$	$*lt : *l̃δ (> lD : ll)$
$*t : *δ (> D : j \text{ või } D : \emptyset \text{ või } t : \emptyset)$	$*rt : *r̃δ (> rD : rr)$
$*s (< *t) : *δ : *t (> s : \emptyset : t)$	(LÄGLOS: XV, EKK: M 29, Penjam 2010)
$*k : *γ (> G : j \text{ või } G : \emptyset \text{ või } k : \emptyset)$	

2.4.6. Laensõnu mõjutanud häälikumuutused

Teiste seas ka germaani laenude häälikulist koostist on mõjutanud neli olulist häälikumuutust. Esiteks varase lms $*ti >$ hilise lms $*si$ (sm *karsi, kärsiä, palsi, pursi*, ee¹⁷ *kärsima*), kuigi suuremas osas germaani laenudest seda muutust enam toimunud pole (Laanest 1975: 222). Teiseks varase lms $*š >$ hilise lms $*h$ (sm *hauta, hätä*, ee *haud, häda*), kusjuures Koivulehto (1996: 18–19) pakub, et germaani laenudes on toimunud muutus $*s \rightarrow (*š >) *h$, kuna ilmselt germaani $*s$ oli susisevam kui läänemeresoome oma. Kolmandaks lms $*-s : *-z- >$ lms $*-s : *-h- >$ sm, ee $-s : \emptyset$ (sm *rengas : renkaat*, ee *rõngas : rõngad*). Neljandaks hilise lms $*cc >$ sm, ee *ts* (sm *maltsa, otsa, ratsas, vitsa*, ee *malts, ots, ratsa, vits*). (LÄGLOS: XIV)

---

17 LÄGLOS-is on need ja järgmised näited vaid soome keele kohta.

3. Germaani diftongide ja pikkade monoftongide säilimine

Nagu laenu üldiselt, sobitusid ka germaanlastelt üle võetud sõnad läänemeresoome morfoloogia ja morfofonoloogiaga. Eelkõige puudutas see võõraid konsonante, kuid teatud juhtudel muidu ka omasõnades leiduvaid vokaale: üldine oli järgsilpide vokaalide asendamine vastavalt vokaalharmoonia reeglitele ning varases algkeeles oli järgsilbi vokaaliinventar ka muidu piiratum kui tänapäevastes läänemeresoome keeltes, diftongidki kujunesid alles läänemeresoome perioodi jooksul (vt osa 2.4.2). (LÄGLOS: XIII–XIV, XVIII) Järgsilbi vokaalid olid vanades laenudes niisiis väga kergesti asendatavad ning seetõttu pole nende muutumise uurimisel suuremat mõtet.

Eelnevast võiks järeldada, et esisilbi vokaalid laenamisel ei muutunud, kuid LÄGLOS-is (XVII–XVIII) on esitatud hulk näiteid sellestki, nimetamata samas muutumise põhjusi ega eeldusi. Käesolev peatükk just neid leida püüabki, keskendudes diftongidele ja pikkadele monoftongidele.

Uurimismaterjalina on kasutatud käesoleva aasta mais trükis ilmunud „Eesti etümoloogiasõnaraamatu” koostajailt märtsis saadud sõnastiku baasi väljavõtet. Trükitud sõnaraamatu järgi on eesti keeles 219 kindlat (alg)germaani laentüve (lisaks 99 küsitavat), 30 (+24) (alg)skandinaavia ehk muinaspõhja ja 13 (+11) vanarootsi oma, peale selle sadu uuemaid laene juba üksikutest germaani keeltest, eelkõige rootsi ning alam- ja ülemlaksa keelest (EES: 16). Kasutada olnud baasi väljavõttes on 202 kindlat vanaks germaani laenuks peetavat tüve (lisaks 95 rohkem või vähem küsitavat), 28 hilisemat germaani (ehk algskandinaavia ehk muinaspõhja) laenu (lisaks 7 küsitavat), 10 kindlat laenu, mille puhul pole laenu aja määramine võimalik (lisaks 2 küsitavat) ning 6, mille puhul germaani allikas on vaid üks mitmest (mitteküsimärgilisest) etümoloogiast¹⁸. Väljavõte ei sisaldanud vanarootsi laene.

Pea kõigi laenu juures on toodud ka laenuallika rekonstrueeritud kuju (või isegi mitu) ning kindlate germaani laenu seas on 86 sellist, mille puhul rekonstruktsiooni

¹⁸ Need on *rand*, *roog*², *rukis*, *rõht*, *tala* ja *vai*.

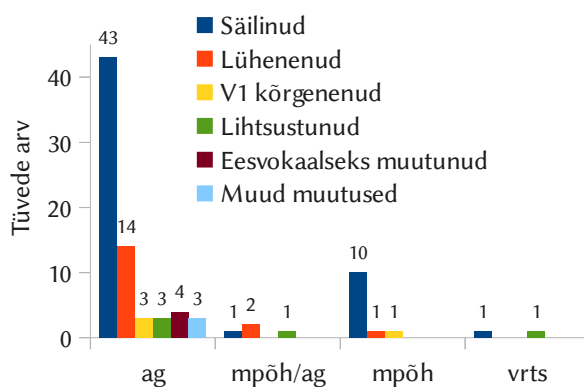
esisilbis on diftong või pikk monoftong, vanemate vanarootsi laenude¹⁹ seas on selliseid kaks²⁰ ning need on uuritava materjali hulka kaasatud. Tööhüpotees oli, et tendents on häälduskoha lähenemine naaberhäälikutele (eelkõige järgnevale konsonandile) ning pikkadel kõrgetel vokaalidel lühenemine ja madaldumine. Kõik vaadeldud sõnad on loetletud lisas.

3.1. Laenukihi mõju? Alggermaani vs. muinaspõhja

Germaani laene on kaks kihti, vanemad ja uuemad. EES nimetab esimesi (alg)germaani ja teisi (alg)skandinaavia (=muinaspõhja) laenudeks. (Väikse mööndusena võiks ka vanemad vanarootsi laenud uuemate germaani laenude kihti arvestada.)

Joonisel 1 on kokkuvõtvalt kujutatud muutusi ja muutumatajäämisi laenamise ajal või suhteliselt varsti pärast seda, võrreldes käesoleva töö autori rekonstrueeritud läänemeresoome tüvekujusid ja EES-is (või paaril üksikul juhul mõnes teises sõnaraamatus) esitatud germaani lähtevorme. Läänemeresoome tüvede rekonstrueerimisel on võrreldud sugulaskeeltes säilinud laenuallikale lähedasemaid vorme ning eesti keeles ajalooliselt esinenud vorme (lähtudes eesti keele ajaloo kursusel õpitust). Nagu joonisel näha, on laenu vastuvõtmise aja lähedal suurem osa esisilbi diftongidest ja pikkadest monoftongidest samaks jäänud, veidi arvukamaid muutusi on näha vaid alggermaani laenudes, kuid need

võivad vähemalt osaliselt tuleneda ka käesoleva töö autori oskuste puudujääkidest vanade läänemeresoome vormide rekonstrueerimisel. Lühenemise all on silmas peetud pika monoftongi muutumist lühikeseks, V1 kõrgenemise all diftongi esikomponendi muutumist kõrgemaks (nt ag *ai → lms *ei või ag *eu → lms *iu) ning lihtsustumise

Joonis 1. Diftongide ja pikkade monoftongide säilimine laenamise ajal laenude päritolu järgi

19 Vanuse kriteeriumiks on peetud leidumist veel mõnes läänemeresoome keeles peale eesti.

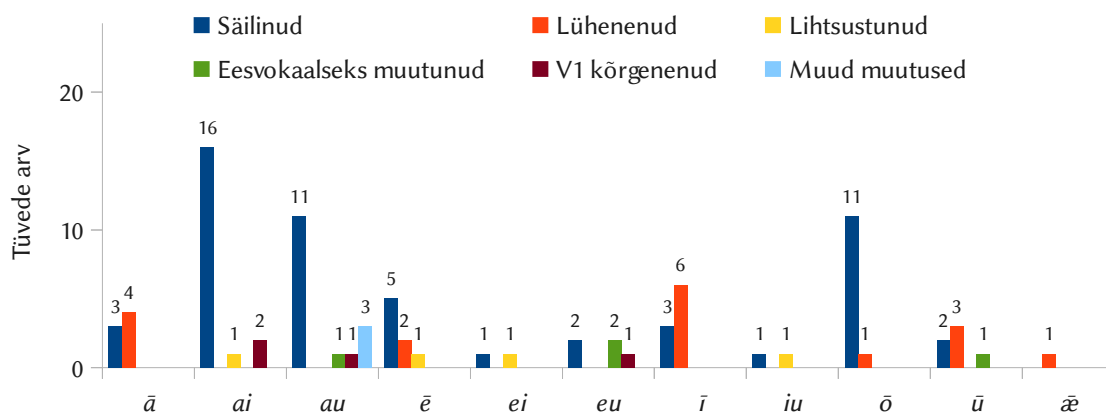
20 Nimelt *küüt* ja *rootsi*.

all diftongide monoftongistumist, poolvokaaliga ühendi muutumist diftongiks ning vokaalidega ümbritsetud poolvokaali kokkusulamist nendega. Muud muutused hõlmavad diftongi muutumist (nt ag **au* → lms **ai*) ning häälikute ümberpaigutumist-muutumist (ag **aus* → lms **asv*).

Ükski neist muutustest ei paista aga konkreetsest germaani laenukihist pärinemisest sõltuvat, seega võib selle kriteeriumi edaspidi kõrvale jätta.

3.2. Vokaalimuutused

Joonisel 2 on võrdlevalt näidatud erinevate diftongide ja pikkade monoftongidega toimunud või toimumata muutusi. Selgelt eristuvad **ai* ja **ō*, mis on laenamise ajal valdavalt samaks jäänud, veidi väiksema ülekaaluga on säilinud ka **au* ja veel väiksemaga **ē*. Seevastu **ī* ja **ū* on sagedamini muutunud kui säilinud (valdavalt lühenenud), samuti **ǣ*, kuid viimane esines vaid ühes tüves, mistõttu võib tegu olla ka juhusega. Säilimine ja muutumine on enam-vähem tasakaalus **ā*, **ei*, **eu* ja **iu* puhul.

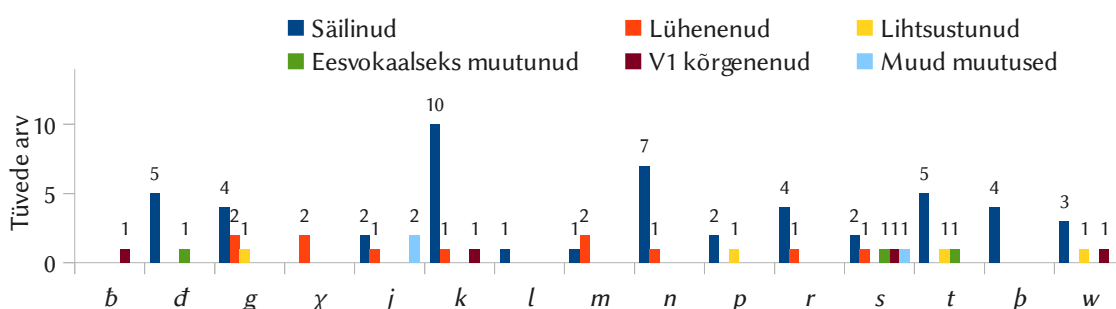

Joonis 2. Diftongide ja pikkade monoftongide säilimine

Eelnevat üldistades on näha, et kõrged ja madalad üksikvokaalid (vastavalt **ū* ja **ī* ning **ā* ja **ǣ*) on sagedamini lühenenud kui keskkõrged (**ō* ja **ē*) ning et madala esikomponendiga diftongid (**ai* ja **au*) on muutumatuna üle võetud sagedamini kui kõrge või keskkõrge esikomponendiga diftongid (vastavalt **iu* ning **ei* ja **eu*). Siiski tuleb meeles pidada, et valim on liiga väike, et nimetatud üldistusi mõne kindla reegli kinnituseks pidada võiks.

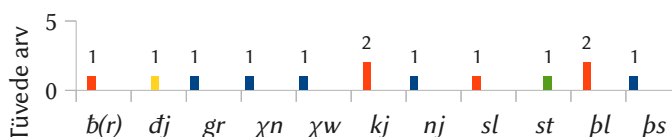
3.3. Järgneva konsonandi mõju?

Joonisel 3 on näha, kuidas on laenudes germaani diftongide ja pikkade monoftongide säilimist või muutumist mõjutanud neile lähtekeeles järgnenud üksikkonsonandid. Suhteliselt ülekaalukalt on nad säilinud germaani **d̥*, **k*, **n-i*, **r-i* ja **p* ees, väiksema ülekaaluga **t* ees ning väga väikese ülekaaluga **g*, **p* ja **w* ees. Muutunud on nad **χ* ees ning väikse ülekaaluga **j-i*, **m-i* ja **s-i* ees. Vaid üks näide oli **b* ja **l-i* kohta – nende ees olnu on vastavalt muutunud ja säilinud.

Joonis 3. Üksikkonsonandi mõju eelnevale vokaalile

Joonisel 4 on kujutatud, kuidas on germaani diftongide ja pikkade monoftongide säilimist või muutumist mõjutanud neile lähtekeeles järgnenud konsonantühend.

Joonis 4. Konsonantühendi mõju eelnevale vokaalile

Kuna pea kõigi kohta on vaid üks näide, siis on raske kindlaid järeldusi teha. Huvitav on, et kui **χ* ees on toimunud muutused, siis **χn-i* ja **χw* ees pole, ning **k* ja **kj-i* ning **p* ja **þl-i* puhul vastupidi (samamoodi **þs-i* ees muutust toimunud pole).

Eelnevat üldistades paistab, et germaani diftongid ja pikad monoftongid on suhteliselt ülekaalukalt säilinud enamiku germaani alveolaaride (**t*, **l*, **n*, **r*), mõlema dentaali (**p* ja **d̥*) ning **k* ees, mujal on pilt võrdlemisi kirju. Igatahes on ka siin valim liiga väike, et esitatud üldistust kindlaks reegliks pidada võiks.

3.4. Hilisemad muutused

Keele hilisema arengu jooksul on vokaalid laenudes nii nagu omasõnadeski allunud mitmesugustele muutustele, näiteks on läänemeresoome *ē-st saanud eesti keeles sõnuti *ē* (õõ) ja *ai-st kohati *ae*, *ü-lõpulised diftongid on aga süstemaatiliselt *i*-lõpulisteks muutunud. (Eelnev ei kehti küll kõigi murrete kohta.)

Tänapäevani on laenudes valdavalt samaks jäänud germaani *ō, samuti on vanad germaani diftongid (eriti *a-algulised) säilinud oluliselt paremini läänemeresoome keeltes leiduvais germaani laensõnus kui tänapäevastes germaani keeltes endis, kus need on sageli tundmatuseni muutunud.

3.5. Järeldused

Eelmistes alapeatükkides esitatud üldistustes on näha, et kuigi valim on kindlate järelduste tegemiseks enamasti liiga väike, saab laenu vastuvõtmise aja lähedal siiski täheldada nii mõningaid tendentse diftongide ja pikkade monoftongide endi seas muutuda või samaks jääda kui ka järgnenud konsonantide kalduvust neid ühes või teises suunas mõjutada. Suur osa muutustest on toimunud alles hiljem eesti keeles ja mitte kohe laenamise ajal. Kuna eraldivõetuna on iga häälikukombinatsiooni esindavate näidete arv väike, tuleb ülaltoodud üldistusi pidada tendentsideks ja mitte kindlateks reegliteks.

Kokkuvõte

Vaatamata sajandi jooksul tehtud uurimistöole ei pruugi läänemeresoome keelte täpne hargnemine veel praegugi lõplikult paigas olla ning vanade laensõnadega võib lugu mõnel juhul veelgi segasem olla. Sellegipoolest (või ka selle tõttu) on keeltevaheliste laenusuhete uurimine väga põnev ala.

Läänemeresoomlaste kontaktid germaanlastega leidsid aset alates II aastatuhande lõpust e.m.a kuni 9. sajandini m.a.j tänapäeva Soome ja Eesti alal. Selle aja jooksul laenasid läänemeresoome hõimud germaanlastelt hinnanguliselt kuni 400 sõna, mida kohandati omaenda keele struktuuriga. Mõned kohandused on ootuspärased, näiteks võõrhäälikute asendamine ning vokaalharmoonia ja astmevahelduse reeglite rakendamine, kuid kohati on muutunud ka esisilbi diftongid ja pikad monoftongid. Reeglipära selles pole küll väga tugev, kuid käesolevast tööst paistab, et muutustel oli teatav vastavus nii vokaalide endi foneetiliste omaduste kui ka neile järgnenud konsonantidega, näiteks **ai* ja **ō* valdavalt säilisid ja **ī* sageli lühenes, **đ*, **k*, **n-i*, **r-i*, **t* või **þ* ees olnu säilis tõenäolisemalt kui **χ*, **j-i*, **m-i* või **s-i* ees olnu. Lisaks on tähelepanuväärne seegi, et laenudes on läänemeresoome perioodist alates palju muutunud kaasaja eesti keeleski sageli säilinud (või vähemalt paremini säilinud) vanad germaani diftongid, mis praegustes germaani keeltes endis on aja jooksul muutunud. Kõike eelnevat arvestades annavad kunagised läänemeresoomlaste ja germaanlaste vahelised kontaktid aga hulgaliselt uurimisainest edaspidigi.

Keelelühendid

ag	alggermaani	MRD	murdekeelne
asks	alamsaksa	nr	norra (<i>bokmål</i> ja <i>nynorsk</i>)
ee	eesti	nyn	uusnorra (<i>nynorsk</i>)
gt	gooti	rts	rootsi
ingl	inglise	sks	saksa
is	isuri	sm	soome
isl	islandi	tn	taani
krj	karjala	VAN	vanemas keeles
krjA	Aunuse karjala	vasks	vanaalamsaksa (vanasaksi)
küsks	keskülemsaksa	vdj	vadja
LASTEK	lastekeelne	vn	vene
ld	leedu	vnr	vananorra
lms	läänemeresoome	vps	vepsa
lt	läti	vpõh	vanapõhja
lv	liivi	vrts	vanarootsi
lü	lüüdi	vvn	vanavene
mpõh	muinaspõhja	vüsks	vanaülemsaksa

Allikad

- CDOI = *Zoëga, Geir Tómasson* 2004. A Concise Dictionary of Old Icelandic. Toronto: University of Toronto Press; <http://books.google.com/books?id=IeDbGjNrtwC&printsec=frontcover>
- EES = Eesti etümoloogiasõnaraamat. 2012. Koostanud ja toimetanud Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EKK = *Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross* 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; <http://www.eki.ee/books/ekk09/>
- FIJRS = Style sheet for authors. – Futhark: International Journal of Runic Studies; <http://www.futhark-journal.com/style-sheet/> (14.06.2012)
- KNAB: IeG1 = *Päll, Peeter* 2010–. Maailma keeled, kirjad ja rahvad: põhjagermaani keeled; <http://www.eki.ee/knab/lgv/ieg1.htm> (24.05.2012)
- KNAB: IeG2 = *Päll, Peeter* 2010–. Maailma keeled, kirjad ja rahvad: läänegermaani keeled; <http://www.eki.ee/knab/lgv/ieg2.htm> (24.05.2012)
- KNAB: IeG3 = *Päll, Peeter* 2010–. Maailma keeled, kirjad ja rahvad: idagermaani keeled; <http://www.eki.ee/knab/lgv/ieg3.htm> (24.05.2012)
- Koivulehto, Jorma* 1970. Suomen *laiva*-sanasta. – Virittäjä, 74, 178–183; http://www.kotikielenseura.fi/virittaja/hakemistot/jutut/1970_178.pdf
- Koivulehto, Jorma* 1996. Die Datierung der germanisch-finnischen Kontakte, revidiert. – Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt. Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 21.–23. November 1996. Herausgeber: Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, László Honti, Paul van Linde, Osmo Nikkilä. Maastricht. 11–33.
- Künnap, Ago* 2008. Läänemeresoome keelte mitmuse omastava päritolust. – Keel ja Kirjandus, nr 4, 287–290; <http://keeljakirjandus.eki.ee/Ago4.pdf>
- Laanest, Arvo* 1975. Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- LÄGLOS = *Kylstra, A.D., Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, Osmo Nikkilä* 1991. Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. Bd. I: A–J. Amsterdam: Rodopi.

- Moora, Harri* 1956. Eesti rahva ja naaberrahvaste kujunemisest arheoloogia andmeil. – Eesti rahva etnilisest ajaloost. Toimetanud Harri Moora. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. 41–119.
- NOB = Bokmålsordboka og Nynorskordboka. 2010. Avdeling for leksikografi ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, i samarbeid med Språkrådet; Oslo: Universitetsforlaget; <http://nob-ordbok.uio.no/>
- ODS = Ordbog over det danske Sprog. 1918–1956. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København: Gyldendal; <http://ordnet.dk/ods/>
- Penjam, Pille* 2010. Tartu Ülikooli eesti keele ajaloo kursuse käsilehed.
- Rätsep, Huno* 2002. Eesti kirjakeele tüvevara päritolu. – Sõnaloo raamat. Tartu: Ilmamaa. 59–77.
- Salminen, Tapani* 2002. Problems in the taxonomy of the Uralic languages in the light of modern comparative studies. – Lingvističeskij bespredel: sbornik statej k 70-letiju A. I. Kuznecovoj. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta. 44–55; <http://www.helsinki.fi/~tasalmin/kuzn.html>
- SAOB = Svenska Akademiens ordbok. 1893–. A–tyna; Svenska Akademien. <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>
- SEO = *Hellquist, Elof* 1993. Svensk etymologisk ordbok. Första bandet: A–N. Tredje upplagan, sjätte tryckningen. Malmö: Gleerups.
- Suhonen, Seppo* 2010. Tiit-Rein Viitso juubeliraamat. – Keel ja Kirjandus, nr 4, 302–308; <http://keeljakirjandus.eki.ee/Suhonen%20Viitso.pdf>
- Tuldava, Juhan* 1990. Einführung in die germanische Philologie. 3. Auflage. Tartu: Universität Tartu.
- Viitso, Tiit-Rein* 2003. Rise and development of the Estonian language. – Estonian language. Edited by Mati Erelt. Linguistica Uralica, Supplementary Series. Volume 1. Tallinn: Estonian Academy Publishers. 130–230.
- Wiktionary: pika = <http://en.wiktionary.org/wiki/pika> (16.06.2012)
- Wiktionary: rauðr = <http://en.wiktionary.org/wiki/rauðr> (05.12.2011)
- Wiktionary: vald = <http://en.wiktionary.org/wiki/vald#Icelandic> (05.12.2011)
- Wiktionary: äiti = <http://de.wiktionary.org/wiki/äiti> (05.06.2012)

Germanic loanwords in Finnic and the preservation of diphthongs and long monophthongs in them. Summary

The theoretical part of this work gives an overview of the historical background of the Estonian language, its Finnic origin and the layers of old loanwords in Finnic languages. It also glances over the Germanic loans in Finnic, considers the question of space and time, and provides a synopsis of the sound substitutions at the time of borrowing.

The practical part of this work deals with the preservation of diphthongs and long monophthongs in Germanic loanwords in Finnic. The main source is a digital extract from the newly published “Estonian Etymological Dictionary”. Since it has been established long ago that the vowels in non-first syllable of loanwords were apt to change in Finnic (conforming to vowel harmony and other phonological restraints of the time), this work only concentrates on the first syllable.

The contacts between the Finnic and Germanic tribes took place from the end of the II millennium BCE until ca. 9th century CE in the region what is now Finland and Estonia. During that time, up to 400 loanwords entered Finnic, adjusting to its features. Some of these adjustments were logical, like replacing foreign sounds with familiar ones or applying the rules of vowel harmony and consonant gradation, while others were not, like replacing or changing vowels in the (stressed) first syllable, even though the original vowel wasn't foreign as such.

There appears to be no strong regularity in the changing of first-syllable vowels, however this work shows a certain correspondence between the change, and the phonetic properties of vowels and the consonants that followed them. For example, Germanic **ai* and **ō* usually remained unchanged, while **ī* often shortened; vowels before **d*, **k*, **l*, **n*, **r*, **t* or **p* were more likely to remain unchanged than those in front of **χ*, **j*, **m* or **s* – it must be noted, however, that the dataset was often too small for any conclusive results.

During the development of Estonian the vowels have sometimes changed further (potentially including those that had remained unchanged at the time of borrowing), e.g. **ē* > *ē* in some words and **ai* > *ae* in others. It is still notable, however, that many of the old Germanic diphthongs have preserved better in the Germanic loanwords in modern Finnic languages than they have in the modern Germanic languages.

The work concludes that there is still much to study about historic contacts between Germanic and Finnic tribes and their languages.

Lisa. Sõnaloend

Järgnevalt on loetletud käesoleva töö praktilise osa kriteeriumitele vastavad sõnad, s.t need, mille puhul germaani lähtevormis on diftong või pikk vokaal. Kogu alljärgnev materjal pärineb „Eesti etümoloogiasõnastiku” baasist, kuid vormistus järgib sõnastiku oma üksnes üldjoontes: lühiduse eesmärgil on välja jäetud sõnaartikli need osad, mida käesoleva töö seisukohalt otseselt vaja pole, näiteks on lähte- ja võrdluskeeled allajoonimise asemel esitatud lühenditega (mis ühtlasi on ühtlustatud käesolevas töös kasutatutega) ning sugulas- ja tütarkeelte vasteid on toodud ainult vastavalt vajadusele tähendusi või varasemaid häälikukujusid illustreerida (kui võrdlusi pole antud, siis järelikult on sõna kõigis läänemeresoome keeltes üsna ühesugune või siis ei kajastu vaatlusalune muutus üheski sõnaraamatus antud näites). Sõnaraamatuga kindla vastavuse säilitamiseks on siiski alles tüvesid eristavad ülaindeksid, kuna neid on mõnel korral kasutatud ka töö sisus.

aer : aeru : aeru ‘eeskätt tulli külge kinnitatav paariline sõudevahend’; MRD ‘veskitiib’
(vrd vdj, sm, is, krjA *airo* ‘aer’) ← ag *airō- (vrd vpõh *ár* ‘aer’)

ahel : ahela : ahelat ‘kett’ (vrd sm *haahla* ‘rauast v puust pajaahelad, pajakook; rauast kett, mille konksu otsas pada ripub’, vdj *ahila* ‘kett; raudkütke; vangiahelad’) ← ag *χāχilaz, *χāχlō (vrd vüsk *hāhala*, *hāhila*, *hāhla*, *hāla* ‘konks, mille otsas pada tulel ripub’)

ainus : ainsa ~ ainu : ainsat ~ ainust ‘vaid üks’ (vrd vdj *ainago*, is *ainava* ‘ainus’) ← ag *ainaga-z, *ainaχa-z (vrd gt *ainaha* ‘ainus’)

aiva ‘kogu aeg, üha’ ← ag *aiwa-, *aiwi- (vrd vpõh *æ*, *ei*, *ey*- ‘ikka, alati’, gt *ni ... aiw* ‘mitte kunagi’)

eit : eide : eite ‘eakas naine; abikaasa, naine; naisterahvas’; MRD ‘ema’ (vrd sm *äiti* ‘ema’) ← ag **eipai*²¹ (vrd gt *aipei*, küsk *eide*, vpõh *eiða* ‘ema’)

hagama : hageda : hagen ‘kohtu korras nõudma’; MRD ‘haarama; otsima, nõudma;

---

21 EES ei anna lähtevormi, vrd Wiktionary: äiti.

- hurjutama' (vrd vdj *akõa* '(marju) noppida, korjata', krj *hakie* 'otsida') ← ag **sākjan-* (vrd gt *sokjan*, rts *sõka* 'otsima')
- haibakas** : haibaka : haibakat MRD 'hõre, kehv vili v hein; kehv, hõre' ← ag **χauja-* (vrd vpõh *hey* 'hein')
- haigur** : haigru : haigrut 'veelembene pika kaela ja terava nokaga suur lind (*Ardea*)' (vrd sm *haikara* 'toonekurg') ← ag *χaigraz (vrd vüsks *heigaro*, rts *häger* 'haigur')
- hajuma** : hajuda : hajun 'aegamööda laiali minema, laiali valguma' ← mpõh **sājan-* (vrd vpõh *sá* 'külvama, laiali puistama')
- haud** : haa : hauda 'koht surnu matmiseks, enamasti maasse kaevatud süvend; kalmuküngas' (vrd is *hauda* 'auk; haud; hauakoht meres', lü *haud* 'haud; auk, süvend') ← ag *saupaz (vrd vanagotlandi *sauþr* 'kaev')
- hoor** : hoora : hoora 'lõbunaine; liiderlik naine' ← ag **χōrōn-* (vrd vrts *hōra* 'hoor')
- huum** : huuma : huuma 'nõrk hõõgus, lõõm; kuma; hõõguv valu' (vrd lv *ūm* 'koidik') ← ag **χūma-* (vrd vpõh *hūm* 'hämarik, videvik')
- juus** : juukse : juust 'üks inimese peanaha üla- ja tagaosas kasvavatest pidevalt pikenevatest niitjatest karvadest' (vrd lõunaeesti, is, sm *hius* 'juus') ← ag *χiuja (vrd isl *hý* 'pehme karv, ude')
- kaisel** : kaisla : kaislat 'kõrkjale lähedane vee- ja sootaim (*Schoenoplectus*)'; MRD 'teatud sootaim; kail [?]' (vrd sm *kaisla* 'kõrkjas; pilliroog') ← ag **gaisilan-*, *gaisila-z (vrd vpõh *geisli* 'kepp; kiir')
- kaunis** : kauni : kaunist 'esteetiliselt meeldiv, ilus; selge, päikesepaisteline, meeldiv; sisemiselt v sisult väärtuslik; õnnelik, meeltulendav vms; üsna suur v rohke; üsna (suurel määral), küllaltki' ← ag *skauniz (vrd gt *skauns 'sarmikas, veetlev', vüsks *skōni*, sks *schön* 'ilus, kena; hea, tore, suurepärane')
- kaup** : kauba : kaupa 'ostu-müügi objekt(id); töö saadus, mis on toodetud vahetamiseks (müügiks); kokkulepe ostu-müügi vms kohta; sellise kokkuleppe tingimus(ed)' ← ag **kaupa-* (vrd vpõh *kaup* 'kaubatehing, äritehing, ost; kokkulepe')
- kihl** : kihla : kihla 'pant, pantlepe; (mitm) peiu kingitused mõrsjale; abielukokkulepe, abielu eelleping' (vrd lv *kī'l* 'pant; kihlus', sm *kihla* 'peigmehe poolt pruudile antav kihlapant, hrl sõrmus; kihlus, kihlusaeg'; MRD 'kihlvedu') ← ag *gīsla-z (vrd vpõh

gísl, vüsk *gísal* ‘pantvang’)

kiusama : kiusata : kiusan ‘kellelegi (sihilikult) ebaseeldivusi tekitama, kedagi (sihilikult) kimbutama; kellegi kallal norima v kedagi narrima; vaevama, piinama, mitte rahu andma; ahvatlema, meelitama’; MRD ‘kõigest väest püüdma, pingutama’ (vrd is *kiusada* ‘kimbutada, piinata; proovida, katsuda, üritada’) ← ag **keusan-* (vrd gt *kiusan* ‘järele proovima, läbi katsuma’)

kook² : koogu : kooku ‘puu, millel on konks otsas; konks’ (vrd vdj, is *kookka* ‘(kartuli)konks’, sm *kuokka* ‘maakirves, kõblas’, krjA *kuokku* ‘kõblas’) ← ag **χōka-* (vrd rts MRD *hōk* ‘nurk, nukk’, ingl *hook* ‘konks’)

koon : koonu : koonu ‘imetajate pea osa suu ja sõõrmetega’ (vrd vdj *koono* ‘koon, lõuad’) ← mpõh *gōnō (vrd isl *góna* ‘koon, kärss’)

käil : käila : käila ‘vöör’ (vrd sm *keula* ‘käil’, MRD ‘mütsisirm; kaljueend’) ← ag **skeula-* (vrd rts *skjul* ‘kuur, katusealune; kaitse, varjupaik’)

käima : käia : käin ‘astudes, kõndides, sammudes liikuma; kuhugi minema ja sealt tagasi tulema’ (vrd is *käüvvä*, sm *käydä* ‘käia’) ← ag **skēwijan-* (vrd gt *skewjan* ‘minema’)

küüt² : küüdi : küüti ‘edasiviimine, vedamine’ (vrd sm *kyyti* ‘küüt, sõit; hoog, kiirus’, is *küütti*, krj *küüti* ‘küüt’) ← vrts *skiut* ‘küüdihobune; mära’

laen : laenu : laenu ‘raha, ese vm, mis on antud kasutada ja mille peab kokkulepitud tähtajaks tagastama; ülevõetud aines v element’ (vrd sm, is *laina* ‘laen’, krjA *laihin* ‘laen’, lü *laihina* ‘(loonus)laen’) ← ag **laiχ(w)na-* või mpõh *laiχna (vrd vpõh *lán* ‘laen’)

laev : laeva : laeva ‘suur veesõiduk (vedamiseks, transportimiseks)’ (vrd lv *lāja*²² ‘paat’, vdj, sm, is, krj *laiva* ‘laev’, vps *laiv* ‘(kehv) paat’) ← ag **flauja-* (vrd vpõh *fley* ‘laev, (väike) parv’)

lage : lageda : lagedat ‘avar; tühi, paljas’ (vrd sm *lakea* ‘lage, avar; tasane, lame’, is *lakkiia* ‘tasane; sile’, krjA *lagei* ‘tasane; lage koht, tasandik’) ← mpõh **lāgija-* (vrd vpõh *lægi*, vrts *lēghe* ‘randumiskoht, ankruplats’) või ag *flakja-z (vrd vpõh *fleki* ‘võrest ja plankudest rinnatis, varikatus; punutud katusealune, laudadest sild’)

lai : laia : laia ‘ristsuunas suure ulatusega; igas suunas suure ulatusega, avar, kaugele

22 Liivi *ō* on pikk madal *o* (soome-ugri transkriptsioonis *ō*), sarnane rootsi *å*-le. Liivi kirjakeeles ja samuti EES-is *ō*-st eristamata.

ulatuv' (vrd lv *laigā*, sm *laaja* 'lai') ← mpõh *lāgija- (vrd asks *lēch*, *lege* 'madal') või ag *flakja-z (vrd vpõh *fleki* 'võrest ja plankudest rinnatis, varikatus; punutud varikatus, laudadest sild')

laid¹ : laia ~ laiu : laida ~ laidu 'materjaliks oleva kanga laiune osa mingist rõivast vm õmblustootest; paadi küljelaud, küljelaudade kord, paadi külg, parras' (vrd sm *laita* 'külg, äär; paadi v ree küljelaud (v -lauad); suund, laevasõidutee, marsruut') ← ag *laidā (vrd vpõh *leið* '(mere)tee; suund; reis, matk, sõit; tükk maad; viis, laad')

laik : laigu : laiku 'ümbrusest värvitooni vm poolest erinev väike pinnaosa' (vrd sm *laikku*, *plaikku* 'täpp, tähn, plekk') ← ag *blaik(^l)*ōn*-, *blaika-z (vrd rts MRD *blaikå* 'valge koht maas')

laine : laine : lainet 'ruumis leviv energiat edasi kandev võnkumine' ← ag *χlaini-z, *χlainō (vrd isl *hlein* 'lame kalju, nõlv(ak)', gt *hlains*, *hlain* 'küngas, kink')

lau- sõnas *laupäev* 'pühapäevale eelnev nädalapäev' (vrd vdj, is *laukopäivä* 'laupäev') ← mpõh^{23, 24} (vrd vpõh *laugardagr*²⁵, vrts *lögherdagher*, rts *lördag* 'laupäev')

laugas : lauka : laugast 'älvestest tekkinud hrl pruuniveeline väike sooveekogu' (vrd sm MRD *laukku*, *laukka* 'auk, mulk, eeskätt väravamulk; lohk, süvend') ← ag *laukō (vrd sks MRD *Lauch* 'mäest üle mineku koht, enamasti ava kaudu kaljuharjas, lainjas maastik mägedes')

lauk¹ : laugu : lauku 'iseloomulikult lõhnava jämeda risoomi v sibulaga ning ruljate v renjate rootsuta lehtedega taim (*Allium*)' (sm *laukka* '(muru)lauk', is *laukka*, krjA *laukku*, lv *lōka*, lü *laukkę*, vps *lauk* 'sibul') ← ag *lauka-z (vrd vpõh *laukr* 'porrulauk')

lausa 'otse, suisa, päris, täiesti; avameelselt, otsekoheselt' (vrd sm MRD *lausas* 'pehme (puu); mahe, leebe (loom, inimene, ilm)', is *lausa* 'lōtv (lõng)') ← ag *lausa-z (vrd vpõh *lauss* 'lōtv, mitte tugev, vaba, lahtine')

laut : lauda : lauta 'koduloomade ja -lindude pidamise hoone v ruum' ← ag *lautō, *lauti-z (vrd vpõh *laut* 'süvend, väike org; põld, muld, maa', vrts *lōt* 'põld', rts MRD

23 Eesti sõna võib ka noorem, gotlandi laen olla, ← *lau*- liitsõnas *lauda(gar)* 'laupäev' (EES: lau-).

24 EES ei anna lähtevormi.

25 Tegu on liitsõnaga, *laug* 'pesemisvesi' + *dagr* 'päev' – s.t enda pesemise päev (EES: lau-). Soome keelde ongi liitsõna laenatud tervenisti: *lauantai* 'laupäev', tõenäoliste lähtevormidena näivad vanarootsi vormid, millele vastavad vanapõhja indefiniitne daativ *laugardegi* ja/või definiitne akusatiiv *laugardaginn* (vrd CDOI: *dagr*), kusjuures sõna *laug* genitiivilõpp *-ar* näib olevat „tõlgitud” omakeelseks *-(a)n*-iks.

lõt, laut ‘karjamaa; karjaõu’)

leib : leiva : leiba ‘hrl juuretise abil hapendatud ning kergitatud (rukkijahu)taignast küpsetatud toit; toit, elatis, sissetulek, teenistus’ ← ag **χlai̯ba*-z (vrd vpõh *hleifr* ‘leivapäts v juusturatas’, gt *hlai̯fs* ‘leib’)

leidma : leida : leian ‘otsides v juhuslikult märkama v kätte saama; mingit asjaolu, olukorda v seisundit märkama, nägema; arvama, arvamusele jõudma; (osaks) saama, pälvima, midagi saavutama’ (vrd lv *lieudõ*, vdj *leütää*, sm *löytää* ‘leida’) ← ag *χleutan (vrd vpõh *hljóta*, vrts *liuta* ‘saama, saavutama, leidma’)

liga : liga : liga ‘(kleepuv) mustus, kõnts’ (vrd is, krjA *liga*, lv *liegā*²⁶ ‘pori, muda’) ← ag *slīka-z (vrd vpõh *slīkr* ‘lima kalanahal’, asks *slīk* ‘muda, pori’)

liipama : liibata : liipan ‘jalga järele vedades lonkama; (kergelt) millestki üle tõmbama’; MRD ‘ihuma, teravaks tegema’ ← ag *sleipan- (vrd asks *slipen* ‘teritama, ihuma; lihvima; hiilima, roomama, aeglaselt liikuma’, rts *slipa* ‘teritama, ihuma; lihvima’)

lima : lima : lima ‘paks kleepuv aine loom- ja taimorganismis’; MRD ‘meremuda’ (vrd sm, is *lima* ‘lima, röga’, krj *lima* ‘liiv; muda, pori; rähm; jõgitakjas (*Sparganium*)’) ← ag *slīma- (vrd vpõh *slīm*²⁷ ‘lima, röga’)

looded : loodete : loodeid (mitm) ‘tõus ja mõõn’ (vrd vdj *looto* ‘kaldaäärne jääpealne vesi’, *lootõ* ‘(talvine) veetõus (jões v meres)’, sm *luode* ‘suurvesi; mõõn’) ← ag **flōd-* (vrd vpõh *flōđ* ‘tõus; üleujutus’, gt *flōdus* ‘tõus, vool’)

loog : loo : loogu ‘mahaniidetud hein’ (vrd vdj *looko*, *looku* ‘loog’) ← ag *slōga-z, **slōgʷjōn-* (vrd isl *slægja* ‘värskelt niidetud rohi, hein’, rts MRD *slog* ‘(heina)kaar, loog; niidetud koht; (metsa)lagendik’)

lõiv : lõivu : lõivu ‘maks riigi- v kohtuorgani sooritatud tehingute eest’ (vrd vdj *laivo* ‘oras; idu, võrse; juuksed’, sm, krj *laiho* ‘oras; kasvav vili’) ← ag **laiχwōn-*, **laigwōn-* (vpõh *leiga* ‘üür, maarent, maks, tasu’, vrts *lēgha* ‘kokkulepitud tasu’)

lõoke : lõokese : lõokest ‘lennul kõlavalt laulev enamasti pruunikirju avamaastike lind’ (vrd sm *leivo(nen)*, ee MRD *lõiv(o)*, *lõövokõnõ* ‘lõoke’) ← ag **laiwarikōn-*, **laiwazikōn-* (vrd rts *lārka*, vasks *lēwerka* ‘lõoke’)

lõõg : lõa : lõõga ‘(kaheharuline) nõör, kett vms vahend hrl veise kinnitamiseks, kütke’

26 Liivi vaste on sõnaraamatus küsitavaks märgitud.

27 Sõnaraamatus olev *slīm* on vanapõhja korrastatud ortograafias tavatu (vrd nt FIJRS või CDOI: *slīm*).

(vrd is *leega* 'kõis') ← ag *lēgā, **lēgōn-* (vüsks *lāga* 'lõks, püünis, silmus', vrts *lāga* '(linnu)pael; lõks, püünis')

murelane : murelase : murelast 'väike must, pruun v kollane sipelgas (*Lasius*)' (vrd sm *muurahainen* 'sipelgas') ← ag **mūrⁱjōn-* (vrd vrts *myra* 'sipelgas')

mõök : mõõga : mõõka 'endisaegne nugaja teramikuga külmrelv raiumiseks v torkamiseks' (vrd is *meekka* 'mõök') ← ag *mēkⁱja-z, **mēkⁱja-* (vpõh *mækir* 'mõök', gt *mēki* (akusatiiv) 'mõök')

mõõt : mõõdu : mõõtu 'vahend, mille abil määratakse ühe suuruse suhe teisesse, ühikuks võetud suurusesse, sellele vahendile vastav kogus; selliseks ühikuks võetud suurus; keha (ka ruumi) suurust iseloomustav näitaja (pikkus, laius, kõrgus, paksus jms); määr, jagu, piir' ← ag *mētō, **mēta-* (vpõh *mát* 'hinnang; mõõt', vrts *māt* 'mõõt (ka anumana)', vanafriisi *mēte* 'mõõt')

niitma : niita : niidan 'vikatiga vms taimi maha lõikama; villa (vm karva) pügama' (vrd vdj *niittää* '(sirbiga vilja) lõigata; (lambaid, juukseid) pügada; habet ajada') ← ag **sneiþan-*, **snīþan-* (vrd vpõh *snīða* 'lõikama', vüsks *snīdan* 'lõikama, niitma, vilja koristama')

nobe : nobeda : nobedat 'kärme, kiire, vilgas' ← ag **snōb(r)ⁱja-z* või mpõh **snōb(r)ⁱaR* (vrd vpõh *snœfr* 'kärme, kiire')

noot : nooda : noota 'pikkadest tiibadest ja kotjast tihedasilmalisest pärast koosnev järeleveetav võrkpüünis' ← mpõh *nōtu, *nōtR (vrd vpõh *nót* 'noot')

nõel : nõela : nõela 'peenike tikjas teravaotsaline (metallist) vahend õmblemiseks, torkamiseks, kinnitamiseks jne; astel; okas, oga; muu nõeljas ese' (vrd is *neegla* 'nõel', vdj *nigla* 'nõel; sukavarras; astel; okas', lõunaesti *nōgel*, *nōkl* 'nõel', sm *neula* 'nõel; astel, piik, oga') ← ag *nēþlō (vrd gt *nēþla* 'nõel', sks *Nadel* 'nõel; (kudumis)varras; (puu)okas')

paat : paadi : paati 'väike, hrl pealt lahtine veesõiduk' ← mpõh²⁸ (vrd vpõh *bátr* 'laev, paat', rts *bât* 'paat')

paik : paiga : paika 'ruumi, pinna, joone punkt v piirkond; katkise v kulunud koha parandamiseks v tugevdamiseks kasutatav lapp, riide-, naha- vm tükk' (vrd vdj, is,

28 See peaks olema kas hilisem (s.t vanapõhja) või vastupidi varasem (alggermaani) laen, kuna sõna on laen ka vanapõhja keeles, ← vanainglise *bāt* (SAOB: *bāt*, sbst.¹; SEO: *bāt*; ODS: *Baad*; NOB: *bāt*) või vanafriisi *bât (SEO: *bāt*; NOB: *bāt*).

- sm *paikka* 'koht; lapp') ← ag *spaikā (vrd gotlandi *spaik* 'sälk, sisselõige puul'²⁹; kodar')
- peesitama** : peesitada : peesitan '(mõnuledes) soojendama, sooja käes pikutama; sooj(em)aks tegema, soojendama' ← ag **bēja-* (vrd vüsk *bā(j)en* 'soojendama, hauduma'³⁰)
- pinu** : pinu : pinu 'püsttugede vahele korrapäraselt laotud hagude, haokubude, ka puuhalgude v muu küttematerjali virn, riit' ← ag **fīnō-* (vrd vanainglise (*wudu-*)*fīn* '(puu)riit')
- põõn** : põõna : põõna 'puidust põikliist laudadest eseme ühendamiseks ja tugevdamiseks; mõlemast otsast kinnitatud riideriba hrl riietuseseme seljal' (vrd sm *piena* 'põõn; liist; pulk', krj *piena* 'põik-, tugipuu', is *peena* 'uksepiit') ← ag **spēnu-* (vrd vpõh *spánn* 'õhuke lapik puu; liist')
- pöid** : pöia : pöida 'kanna ja varvaste vaheline jala osa, labajalg (koos varvastega); rattaringi äärmine kaarjas osa, mida ühendavad rummuga kaks kodarat' (vrd sm *pöytä* 'laud', *jalkapöytä* 'pöid', krj *pöütä* 'laud; peopesa') ← ag **beuða-* (vrd gt *biuþs* 'laud', vüsk *beot*, *piot* 'laud; vaagen, kauss')
- raag**⁻² liitsõnas *raagnahk* 'kuivatatud parkimata nahk; alumiiniummaarjaga pargitud ja pärast kuivamist rasvaga töödeldud nahk' (soome *raaka* 'toores; töötlemata; jõhker, metsik, tahumatu', is *raaga* 'toores', ee MRD *raag* '(pool)toores') ← mpõh **hrāwa-* (vrd vpõh *hrár* 'toores', rts *rå* 'toores; töötlemata; röske; jäme, jõhker, tahumatu')
- rasv** : rasva : rasva 'vees lahustumatu tahke ehitus- v varuaine loomorganismides; loomade rasvast töödeldud toiduaine' ← ag **krausa-*, *(*ga-*)*krausja-* (vrd hollandi *kroos* 'tapalooma sisikond', sks *Gekröse* 'sisikond, soolestik; rupskid')
- ratsa** 'kaksiti hobuse seljas istudes' ← ag *raidja-z (vrd vanainglise *ræde* 'ratsutav, ratsa olev')
- raud** : raua : rauda '[...] hõbehall hästi töödeldav raskmetall (Fe); sellest metallist ese(med)' ← ag **raudan-* (vrd vpõh *rauði* 'soomaak, millest rauda sulatati')
- raun** : rauna : rauna 'kivihunnik, kivivare, kangur' ← mpõh *hrauna (vpõh *hraun* 'kivihunnik; kivine maapind; laava')

29 Tähendusnihe läänemeresoomes: 'sälk, sisselõige' > 'teist värvi koht, laik' > 'lapp; koht' (EES: paik).

30 EES-is antud lähtevorm siinkohal võrdlusteta; need on aga olemas märksõna *peitma* all.

- riid** : riiu : riidu 'sõbralike suhete katkemine v katkestamine, tüli' (vrd sm *riita* 'riid, tüli; vaidlus, erimeelsus, lahkheli; sekeldus, pahandus; hagi', is *riida* 'riid, tüli') ← mpõh **striþa-* (vrd vpõh *strið* 'riid, sõda')
- rikas** : rikka : rikast 'varakas; midagi väärtuslikuks peetavat rohkelt sisaldav v omav; saagikas, viljakas; mitmekülgne, sisukas; külluslik' ← ag **ríkja-* 'võimas, vägev' (vrd vpõh *ríkr* 'võimas, vägev', sks *reich* 'rikas; rikkalik, rohke')
- rood¹** : roo : roodu 'kandvam tugi- v kinnitusosa (nt kalal, sulel, pussnoal, viilil); juht- ja tugikoe kimbud lehelabas' (vrd is *roodo* 'kalaluu; selgroog; vikati tera silma pool olev mügarik') ← ag **rōdā-*, *rōdōn (vrd vpõh *róða* 'vits, teivas', rts *rod* 'aiateivas') või ← ag **trōdā-*, *trōdōn (vrd vpõh *trōð* 'roovitis', *tróða* 'teivas', rts MRD *trod* 'aiaroikad, teibad, katuselatid')
- roog¹** : roa : rooga 'söök, toit'; MRD 'supp, leem' (vrd vdj *rooka* 'söök, toit; loomatoit') ← ag *rōkā (vrd küsks *ruoche*, asks *roke, ruke* 'hoolitsus')
- roog²** : roo : roogu 'mõne kõrrelise (pilliroo, bambuse vms) tugev kõrs; pilliroog; roostik; kandev tugiosa, rood, roots'; MRD 'kaevuvinn' (vrd vps *rogo* 'kõrkjas, pilliroog; hundinui') ← ag *brōkō (vrd tn *brok*, sks *Bruch* 'lodu, madal vesine maa')
- rookima** : rookida : roogin '(põhjalikult) nühkides, kraapides jne puhastama; peksma, lööma'; MRD 'ropsima; parkima' (vrd krjA *ruokkie* 'koristada, puhastada; saaki koristada; tallele panna; toita, hoolitseda') ← mpõh *rōkian (vrd vpõh *rækja* 'hoolitsema, hoolima kellestki')
- rootsi** 'teatud Skandinaavia rahvale omane, selle rahva loodud v sellelt rahvalt pärinev' (vrd³¹ sm *ruotsi* 'rootsi keel') ← vrts *rōþs-* liitsõnades *rōþsland* 'Uplandi rannik, Roslageni maakond', *rōþskarl* 'selle ranniku elanik'
- ruga** : roa : ruga MRD 'hunnik, saad' (vrd sm, krj *ruko* '(heina)saad') ← ag *χrūgōn, *χrugan (vrd vpõh *hrúga* 'kuhelik', rts *råge* 'kuhi')
- ruhi** : ruhe : ruht ~ ruhte 'puutüvest õõnestatud künataoline paat'; MRD 'puutüvest õõnestatud piklik majapidamisnõu, küna, mold' (vrd sm *ruuhi* 'ruhe (paat); küna, mold; renn') ← ag **prūχ-* (vrd vpõh *pró* 'õõnestatud palk, renn')
- rõuk¹** : rõugu : rõuku 'heina, vilja, põhu vms kuivatamiseks tehtav sisetostikuga kuhilas' (vrd is *roukko* 'väike heinasaad') ← mpõh **χrauka-* (vrd vpõh *hraukr*

31 EES-is võrdlusteta.

‘koonusekujuline kuhi’)

räästas : räästa : räästast ‘katuse alumine, majaseinast üleulatuv serv’ (vrd lü *räustaz*, *räästās*, vps *räustaz* ‘räästas’) ← ag **χrausta-* (vrd vpõh *raust* ‘otsaseina ülemine osa’, rts *röste* ‘katusekere, katuse kandev osa’)

rüsa : rüsa : rüsa ‘vitsrõngastest ja neile tõmmatud võrgust koosnev pikisuunas kokkusurutav kalapüünis, võrkmõrd’ (vrd lv *rõzā*, vdj, is, krj *rüsä*, sm *rysä* ‘rüsa’) ← ag³² *rusjōn, **rūs(i)ōn* (vrd sks *Reuse* ‘rüsa, mõrd’, rts *ryssja*, VAN *rysia* ‘rüsa, mõrd’)

saad : sao : saadu ‘kuivast heinast tehtav ajutine inimesekõrgune kuhilas heina järelkuivatamiseks ja kokkuvedamiseks’ (vrd is *saatto* ‘heinasaad’) ← mpõh *sātōn (vrd vpõh *sáta* ‘heinasaad’)

suur : suure : suurt ‘pikk ja lai, kõrge, kogukas; keskmist ületav, rohke’ ← ag **stūra-* (vrd vüsk *stūr* ‘tugev, suur’, asks *stūr* ‘suur, raske; kangekaelne, tüütu’)

sõel : sõela : sõela ‘(kõrgema äärega) võrk v korrapäraste avadega leht teatud osade eraldamiseks tahkest v vedelast aimest’ (vrd is *seegla*, sm *seula*, lõunaeesti *sõgel* ‘sõel’) ← ag *sēpla (vrd isl *sáld* ‘sõel’, rts *sáll* ‘sõel’)

taigen : taigna : taignat ‘jahu, vedeliku ja mitmesuguste lisaainete kokkusegamisel saadav mass küpsetiste valmistamiseks’ (vrd sm, is *taikina* ‘tainas’, sm MRD ‘(puust, kaanega) tainanõu’) ← ag **daiga-*, **daigaz-* (vrd vpõh *deig*, gt *daigs* ‘tainas’), täpsemalt ilmselt tüve *n*-liiteline tuletis (vrd vüsk *teiginna* ‘tainas’, rts MRD *daigning* ‘(kanade toiduks) veega segatud jahu või kliid’)

taud : taudi : taudi ‘mingi nakkushaigus, millesse haigestuvad korruga paljud inimesed või loomad, epideemia; loomade nakkushaigus üldiselt’ ← mpõh *daudi (vrd vpõh *daudi* ‘surm; surmav epideemia’)

tõbras : tõpra : tõbrast ‘elajas, lurjus’; VAN ‘veis (harvem muu loom)’ (vrd kirderanniku *teuras*, *tõuras*) ← ag *peuraz (vrd vpõh *þjórr* ‘pull, sõnn’, rts *tjur* ‘pull, sõnn’) või ag *steuraz (vrd gt *stiur* ‘härg’)

uim¹ : uima : uima ‘joobumus, joovastus; joove’ (vrd vdj *huimata* ‘pead pööritama panna’) ← ag **swīman-* ‘kõikuma’ (vrd vpõh *hvima* ‘kohmitsema’)

vaev : vaeva : vaeva ‘häda, kannatusi valmistav v muidu ebameeldiv tunne; pingutusi

---

32 Häälikuliselt sobiks ka hilisemaks rootsi laenuks, kuid laia leviku tõttu on oletatud varasemat laenamist (liivi keelde ehk eesti keele kaudu). (EES: rüsa)

- nõudev tegevus' (vrd is *vaiva* 'vaev, piin, valu') ← ag **waiwan-* (vrd asks *wēwe*, *wē* 'valu, piin')
- vaikne** : vaikse : vaikset 'mitte vali, nõrgalt v vähe kuulda olev, tasane' (vrd) ← ag **waika-* (vrd rts *vek* 'painduv, nõtkes; nõrk', sks *weich* 'pehme, tüma; õrn, malbe')
- vain** : vainu : vainu 'rohuplats, rohumaa' (vrd sm *vainio* 'põld; nurm') ← ag *χwainjō (vrd rts MRD *ven* 'soine niit')
- vaip** : vaiba : vaipa 'tekstiilist, hrl telgedel kootud ese põranda-, seina- vm kattena' (vrd sm *vaippa* 'mähe; keep, hõlst, vaip', krjA *vaippa* 'vanutatud tekk') ← ag **waipa-* (vrd rootsi MRD *vepa* 'paks tekk', isl *veipa* 'pearätik')
- viin** : viina : viina 'teraviljast v kartulist saadav kange alkoholne jook; kange alkohol' (vrd vdj *viina*, krjA *viinu*, vps *vin* 'viin; vein') ← ag *wīna (vrd rts *vin*, sks *Wein* 'vein') ← ladina *vīnum* 'vein'
- väsima** : väsida : väsin 'töö, pingutuse vms tõttu kehaliselt v vaimselt jõuetuks v rammetuks jääma, vaevatuks muutuma' ← ag **wæsia-* (vrd isl *væsa* 'raskusi üle elama')³³

---

33 EES ütleb siinkohal norra vasteks *vaas* 'tormikahjustus', kuid *vaas* (õigupoolest *vås*) võib seda tähendada vaid *nynorsk*'i kasutajaile, ja neilegi on sõna esimene tähendus 'jamajutt' – ning *bokmål*'i kasutajatele on see ainus tähendus (NOB: *vås*). *Nynorsk*'is leidub see-eest aga verb *væse* 'kasutu tööga tegelema; sodima; uimerdama' (NOB: *væse*).